

NASTAVAK ISTRAŽIVANJA STAROKRŠĆANSKE BAZILIKE I KRSTIONICE U POVLJIMA

IVAN OSTOJIĆ

Predlanjske godine, u XII knjizi ovih *Priloga*, izvijestio sam o starokršćanskoj bazilici u Povljima prema nadzemnim arhitektonskim ostacima i dosta ograničenim podzemnim sondama.¹⁾ Poslije toga je Konzervatorski zavod za Dalmaciju, pod vodstvom konzervatora Davora Domančića, vršio sistematska iskapanja i istraživanja u bazilici i krstionici te po najbližoj okolini jedne i druge. Prilikom tih radova otkriveni su na bazilici transept i narteks, do bazilike rimska kupaona i starokršćanski grobovi, u sklopu krstionice njezino podzemlje, prozori, katekumenej i monaški kapitul (ili kor), a po zidovima, i bazilike i krstionice, starokršćanske i sredovječne freske.

Ovdje kanim opisati te nove nalaze i ujedno objasniti neke detalje, koji su ranije bili poznati, ali prije iskapanja neispravno tumačeni. Ovaj će nam opis pokazati, kako one drevne povaljske građevine, uz jako oponašanje Istoka i Solina, ističu na sebi i nekoliko vlastitih osobina. Starokršćanski, naime, kompleks u Povljima vrlo jasno naglašuje jedinstvo kulturnoga kruga oko Sredozemnoga mora u razvoju arhitekture, ali isto tako njegov plan i ornamentika u mnogočemu se razlikuju od svih ostalih sakralnih objekata nastalih na prijelazu iz antike u Srednji vijek.

U najstarijim kršćanskim crkvama dosta rijetko se nalazio transept kao poprečna lađa pred apsidom.²⁾ Od IV do VII stoljeća mnoge ga zemlje uopće na poznaju, dok se najčešće susreće po grčkom području i na našoj obali. U starom Solinu, i drugdje kod nas, pojavljuje se i sve više razvija kroz V stoljeće.³⁾ Kršćanski arhe-

1) I. Ostojić, Starokršćanska bazilika s krstionicom i rimski spomenici u Povljima na Braču (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, str. 5—19 — Split 1960; ili u posebnom otisku iste radnje na str. 3—17 — Split 1961).

2) C. M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie, str. 155 — Paderborn 1905.

3) E. Dyggve, Die altchristlichen Kultbauten an der Westküste der Balkanhalbinsel (Atti del IV congresso internazionale di archeologia cristiana I, str. 397, 403 — Roma 1940).

olozi ne odgovaraju jednako na pitanje, zašto je uveden transept. Jedni, naime, u brojnim njegovim tipovima prvotno gledaju na lokalne elemente i strukturalne varijante, a drugi mu postanak objašnjavaju zahtjevima liturgijskih funkcija.⁴⁾ Svakako, poprečna lađa je povećala prostor za svećeničku asistenciju, a na tlocrtu crkve (najprije nutarnjem, a poslije i vanjskom) istakla oblik križa.⁵⁾

Povaljska bazilika ima karakterističan trodijelan transept. Oba su mu kraka ili krila (a l a e) četverokutna, isturena i jednako široka (po oko 6,20 m), ali je južni za jedan metar duži od sjevernoga (južni 6, a sjeverni 5 m).⁶⁾ Udaljenost pak od jednoga čela do drugoga, ili čitava dužina poprečne lađe, iznosi 24,50 m.

Krila su izbijala okomito iz pobočnih zidova bazilike, ali im nisu dopirala do vrha. Krovovi nad krilima bili su sedlasti, to jest na dvije vode ili sa dvije strehe, i, prema običaju, niži od središnjega pokriva. Vrlo brojne krhotine, što se dadu na više mjesta iskopati iz zemlje ili naći na površini ispod i oko crkve, svjedoče, da je transept, kao i cijela bazilika, bio pokriven širokim ravnim crijepovima, kojih su sastavke nadjahivali glatki poluvaljkasti žljebnjaci. Signiran je samo pokoji ravni crijep, i to pri jednom bridu, ponajviše oznakom sastavljenom od tri paralelna, poluovalna i plitko udubena kanalića (c. 12 × 5 cm).⁷⁾

U jednom i drugom pastoforiju granični zidovi s apsidom porezani su horizontalno na visini, gdje su počivale glave gređa vodoravnoga tavana. To znači, da je nad ovim prostorijama bio popođeni strop, a ne otvorena ili vidljiva krovna konstrukcija. Prema tome pretpostavljamo, da je sličan ravni strop bio i nad transeptom i nad ostalim lađama bazilike.

Od tri vlastita zida sjevernoga krila poprečne lađe dosta dobro su sačuvana dva: sjeverni, koji je sada visok oko 5,50, i zapadni,

4) G. P. Kirsch, *Il transetto nella basilica cristiana antica* (Scritti in onore di Bartolomeo Nogara, str. 205—224 — Città del Vaticano 1937); O. Nussbaum u *Jahrbuch-u für Antike und Christentum* II, str. 148 — Münster Westfalen 1959; R. Krautheimer, *Il transetto nella basilica paleocristiana* (Actes du Ve Congrès international d'archéologie chrétienne, str. 284 — Paris 1957).

5) Wetzer und Welte's *Kirchenlexicon* II, col. 51 — Freiburg im Breisgau 1883.

6) Vjerojatno je građevina na istočnoj strani krstionice zapriječila, da sjeverni krak nije duži, a projektirana kupaona na drugoj strani nije dopustila, da južni krak bude kraći. Uostalom, ta nejednakost nije mnogo uznemirivala stare graditelje, koji su vrlo lako napuštali simetričnost pred bilo kojom preprekom (F. Cabrol, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie* III. 1 (a. 1911), col. 1412). Tako je na Braču utvrđen još jedan starokršćanski transept, u Lovrečini između Postira i Pučišća, ali je lijevi krak toga transepta dva puta duži od desnoga (D. Vrsalović, *Kulturni spomenici otoka Brača*, u *Bračkom zborniku* IV, str. 95—96 — Zagreb 1960).

7) Na drugom materijalu iz pečene gline, kao što su komadi građevnih opeka i raznoga kućnoga posuda, nigdje nismo našli utisnutu kakvu oznaku. (Opeka s pečatom, što se sastoji od nepravilne kružnice, koja zatvara slova GDC, novijega je datuma).

oko pola metra niži od sjevernoga; dok je od visine trećega ili istočnoga nađeno pod nasutim terenom svega 33–38 cm.⁸⁾ U sredini sjevernoga ili čeonoga zida, otkriven je ispod nutarnje žbuke obris nekakva otvora (oko 1,66 × 1 m). S obzirom na niski smještaj podnice, taj otvor slični na vrata, ali protiv vrata govori njegova nedovoljna visina. Osim toga, i u sjevernom i u zapadnom zidu, je iskopan pa opet zazidano nekoliko ormara. Sva ova bušenja i krparenja, kao i dogradnje u gornjim dijelovima, nastala su prilikom kasnijih adaptacija.⁹⁾ – Četvrti zid je zajednički sa glavninom bazilike, i na njemu se, blizu vrata sjevernoga pastoforija, zapažaju modre pruge po ostacima žbuke.

Južno pak krilo stradalo je mnogo više nego sjeverno. Od njegova, naime, zapadnoga zida ništa se nije sačuvalo. Nađeni su ispod zemlje samo ostaci maltera po stancu kamenu, na kojemu su nekada počivali temelji.¹⁰⁾ Od istočnoga su otkriveni samo jedan ili dva reda kamenja nad temeljima, dok od čitave plohe južnoga ili čeonoga zida strši svega oko 1,50 m², u obliku pravokutnoga trokuta. Po nutarnjoj površini toga relikta razabiru se najmanje dvije glatke žbuke, jedna nad drugom, i na objema se zapažaju tragovi zidnih slikarija.

Neraščlanjeni zidovi transepta, i na jednoj i na drugoj strani, građeni su u redovima od malenih nejednakih pačetvorinskih lomljenjaka (sa stranicama od 10 do 16 cm), istom tehnikom i u istoj debljini (oko 62 cm ili 2 stope) kao i ostali isto tako neraščlanjeni perimetar bazilike.¹¹⁾ Podignuti su, također, nad jednako položenim temeljima i izvana su snabdjeveni fugama s jednako urezanom crtom.¹²⁾ Nastali su, dakle, istodobno kada i ostali dijelovi bazilike.¹³⁾

8) Ovaj zid srađen je sa zemljom u sredini XIX stoljeća (Knjiga računa povaljske crkve 1852. god.). To je učinjeno, da bi se omogućile procesije okolo sadašnje župske crkve.

9) Sjeverno, naime, krilo transepta bilo je pretvoreno u stambenu jednokatnicu s vlastitim krovom, koji je, prema sačuvanim obrisima na zidu bazilike, počinjao na visini od blizu 5 m.

10) Na tom mjestu je već više stoljeća vrt (I. Ostojić, Benediktinska opatija u Povoljima na Braču, str. 89 — Split 1934), i u njemu je zemljište odavna iskrceno sve do živa.

11) Vanjske plohe zidova na ostalim starokršćanskim crkvama po Braču bile su raščlanjene i poduprte lezenama (Vrsalović u n. dj., str. 94–99). Da li ove razlike upućuju na to, da je povaljska crkva starija od njih? Prema Jacques Zeiller-u (Les origines chrétiennes dans la province Romaine de Dalmatie, str. 157 — Paris 1906), kojega slijedi H. Leclercq (Cabrol u n. dj. XXXV (a. 1921), col. 73), potporni stupovi se pojavljuju u VI stoljeću. R. Egger (Der altchristliche Friedhof Manastirine, u Forschungen in Salona II, str. 57 — Wien 1926) naprotiv tvrdi, da se taj element ukrasa i pojačanja zidova primjenjuje mnogo prije na nekim crkvama jadranskoga kulturnog područja.

12) Vrlo slično zarezane fuge opažaju se i na povaljskom Žalu, po zidovima prostrane rimske građevine.

13) Na temelju strukture zida, konstrukcije otvora i tlocrtne dispozicije apsida na starokršćanskoj bazilici u Polačama na Mljetu, Mohorovičić uvrštava prvi sloj toga sakralnog objekta u najstariji tip staro-

Po jedan veliki ($3,10 \times 1,48$ m), u gornjem dijelu polukružno svedeni prolaz spaja središnji dio poprečne lađe s njezinim krilima. Osim toga, po jedna slično svedena vrata vode u ista krila iz jednoga i drugoga sakrarija ili pastoforija.¹⁴⁾ Ova su vrata malo niža od onih prolaza, a u donjem, pravokutnom dijelu — uslijed veće dimenzije polukružna luka, nego što je raspon donjega dijela otvora — za trećinu uža ($3,08 \times 0,98$ m).¹⁵⁾

Kroz takva vrata sjevernoga pastoforija na početku liturgije je izlazio svečani ophod, a kroz ona južnoga na svršetku je ulazio kler, da odloži liturgijsko ruho. Glavni se, naime, dio službe božje obavljao u apsidi i transeptu (gdje ga je bilo), ali je ona započinjala u jednom, a završavala u drugom pastoforiju.¹⁶⁾ Isto tako uz pratnju, svećenik je prije ofertorija prenosio na oltar žrtvene darove iz onoga pastoforija, što se zvao *prothesis*.¹⁷⁾

Za starokršćansku crkvu je možda malo neobično, da su se između dvaju krila transepta i njegove središnje površine ispriječili uzdužni zidovi bazilike. Ali su sva tri dijela našega transepta ipak bila dovoljno ujedinjena preko već opisanih visokih i širokih prolaza kroz te uzdužne zidove. Pretpostavljamo, osim toga, da su ti prolazi bili stalno otvoreni, najviše zastrti zavjesama. Lako da je ovo specifičan oblik prelaznoga stadija, kada transept, što je u početku dopirao samo do pobočnih zidova crkve, i koji se susreće u vrlo različitim arhitektonskim varijantama,¹⁸⁾ malo po malo počinje kroz perimetar bazilike prodirati prema vani.

Na zapadnim pregradama obaju pastoforija ili sakrarija, nalazi se blizu sjeverozapadnih uglova po jedan otvor, za koje smo na prvi

kršćanske arhitekture na našem obalnom pojasu. On ga sa sigurnošću datira u razdoblje V ili, najkasnije, u početak VI stoljeća (A. Mohorovičić, Prilog poznavanju razvoja arhitekture na otoku Mljetu, Beritićev zbornik, str. 26—31 — Dubrovnik 1960). Kako se pak sve tri naglašene karakteristike na bazilici u Polačama podudaraju s odgovarajućim elementima na bazilici u Poveljama, pretpostavljamo, da su one i vremenski jedna blizu druge.

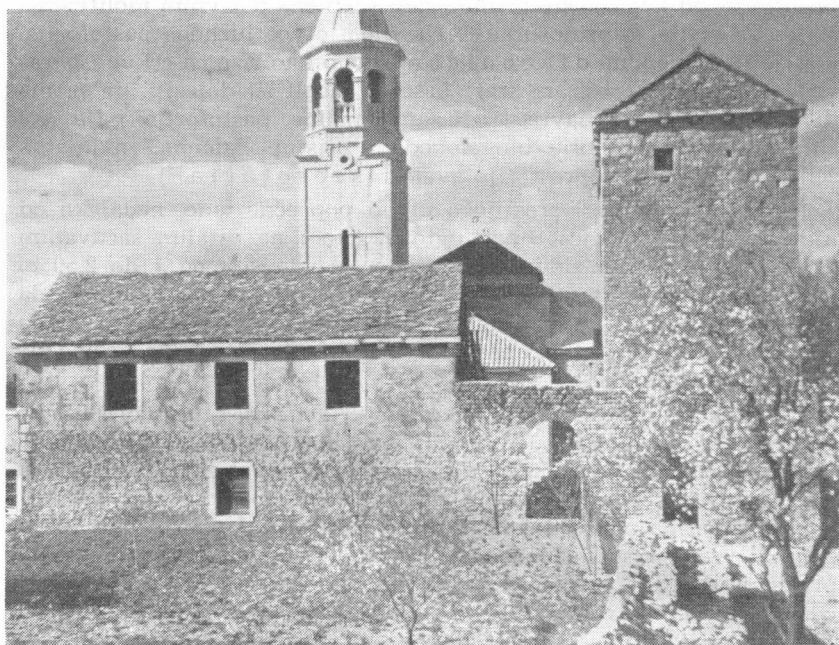
14) Na ovim i ostalim svedenim vratima, kao i na prozorima bazilike, obluk je svugdje povišen, to jest, vertikalni radius svoda je veći od horizontalnoga.

15) Na bočnoj površini takvih vrata južnoga pastoforija održalo se nešto zaglađene žbuke i na njoj se vide tamnocrvene pruge od nekakva ornamenta ili slike. Prema tome se može zaključiti, da su analogna mjesta i sjevernoga pastoforija vjerojatno bila na isti način urešena.

16) F. X. Kraus, Real-encyclopädie der christlichen Alterthümer II, str. 588, 657 — Freiburg im Breisgau 1886; L. Duchesne, Origines du culte chrétien, str. 155, 181 — Paris 1889; O. Marucchi, Manuale di archeologia cristiana, str. 391 — Roma 1908; P. Batiffol, Leçons sur la messe, str. 76 — Paris 1927; Treccani, Enciclopedia italiana VI (a. 193), str. 303. — Pa i danas, ako se iz sakristije može doći k oltaru sa obe strane, svećenik izlazi sa strane evanđelja, a vraća se sa strane epistole (Decreta authentica Congregationis s. Rituum, num. 3029).

17) Kraus u n. dj. II, str. 60.

18) Kirsch u n. dj., str. 212, 218, 219; Enciclopedia italiana XXXIX, str. 167; Krautheimer, n. dj., str. 283.

Povlja, Pogled na starokršćansku baziliku i krstionicu s južne strane

pogled pomislili, da su to druga vrata, što su iz svake od tih malenih prostorija vodila u poprečnu lađu. Ali, nakon što se u sjevernom pastoforiju otkrio i očistio takav otvor, koji je dosada bio zazidan, vidjelo se da nije tako. Iako bi, naime, po širini (83 cm) to mogla biti vrata, vratima nikako ne odgovara visina (oko 155 cm). Osim toga, da su to bila vrata, bilo bi nezgodno koraknuti preko praga, što je sa obje strane bio viši od pavimenta. Taj prag, k tome, na sebi ima greben visok sedam i širok šest centimetara, uz koji je priljubljavalo krilo vrata, kada bi se otvor iznutra zamandalio. U dubljini, naime, zida s jedne i druge strane su izdubljenja za prijevornicu i zasun. Otvoreno pak krilo vrlo lako se moglo ukloniti i nekamo privremeno odložiti: kako to pokazuje na donjem pragu urezani žlijeb, kojim se stožer krila do svojega ležaja lako dovlačio i bez muke iz njega vadio te istim putem odvlačio. Krilo je, zaista, trebalo uklanjati, jer bi ono inače, u otvorenom položaju, zakrivalo dio vrata, što su iz pastoforija vodila u sjeverni krak transepta.

Budući da je kao *prothesis* redovito služio sjeverni pastoforij,¹⁹⁾ držimo, da su na opisani otvor vjernici predavali prinose za potrebe liturgije, crkve i siromaha. Đakon, ili netko drugi od klera,

¹⁹⁾ Cabrol u n. dj. IV, col. 733; Kraus u n. dj. II (a. 1886), str. 314 — Tako je bilo i u solinskim crkvama (E. Dygge, *History of salonitan christianity*, str. 25 — Oslo... 1951).

bilježio je, od koga je što primio, radi spomena u javnim molitvama, što su se vršile za prinosnike.²⁰⁾ Na slični otvor južnoga pastoforija, koji je pod imenom *d i a c o n i c o n* služio kao riznica crkve i bora-vište klera, zainteresirani stari kršćani mogli su dolaziti, da prime ili pruže potrebne obavijesti. U same, naime, pastoforije, gdje se i euharistija čuvala, nije bio slobodan pristup laicima, najmanje ženama.²¹⁾ Te su se prostorije zvale i *s e c r e t a r i a*.²²⁾

U zidu krakova i srednjega dijela poprečne lađe, nedaleko od njihova sastava, to jest blizu uglova, kao i na ostalim sačuvanim dijelovima crkvenih zidova, probijeno je na visini od 1 do 2,50 m nekoliko parova rupa. One su četvorokutna oblika, a u debljini zida obložene su više ili manje glatkom žbukom. Pretpostavljamo, da su se, prilikom gradnje ili popravaka bazilike, kroz te rupe provlačile gredice za skelu.²³⁾

Nigdje na poprečnoj lađi nije otkriven izlaz u dvorište oko crkve. Vrlo vjerojatno su postojala nekakva vrata u istočnom zidu južnoga krila, ali kroz njih nije se izlazilo napolje nego silazilo u ograđenu i pokrivenu kupaonu, o kojoj ćemo govoriti malo kasnije. No, ne samo na poprečnoj nego ni na drugim lađama bazilike, osim glavnih vrata, nisu nađena nikakva druga, premda je bila redovita praksa i, donekle, propis, da i pobočne lađe imaju svaka svoj vlastiti izlaz, barem na pročelju.²⁴⁾

Škrtarilo se i sa prozorima. Na očuvanoj polovici svih perime-tralnih zidova same bazilike postoje, koliko se može opaziti, jedino jakom i debelom transenom zaštićena trifora iza apside i tri uska neprohodna okna (106×17 cm) na pastoforijima i predvorju krsti-onice. Ovdje treba spomenuti, da se na kuli nad apsidom, ali u nutrini crkve, na razini prvoga kata poviše prezbiterija, vidi obris oko 90 cm širokih vrata, uz koja su se za slučaj pogibelji, mogle prisloniti pokretne ljestve i po njima se moglo skloniti u kulu.²⁵⁾

Ovoliko mlaeni broj i ovako oprezni smještaj otvora i izlaza sigurno je savjetovala činjenica, što naselje, gdje se nalazio naš sakralni kompleks, nije bio grad opasan zidinama. Vjerojatno je te mjere opreznosti zahtijevalo i nesigurno vrijeme, u koje je ta gra-đevina nastajala. Istraživanja nad apsidom ili u obrambenom ka-štilu, koji je bio pokriven kamenim svodom i koji je nad tim svodom bio opskrbljen zupčastim kruništem,²⁶⁾ mogla bi pokazati, je li povaljska bazilika odmah u početku bila udešena kao crkva-tvrđava.

²⁰⁾ Kaufmann, n. dj., str. 151; Kraus u n. dj. II, str. 501, 502, 511—515.

²¹⁾ Kraus u n. dj. I (g. 1880), str. 358; II, str. 588; Kaufmann, n. dj., str. 151, 153; Cabrol u n. dj. IV, col. 734.

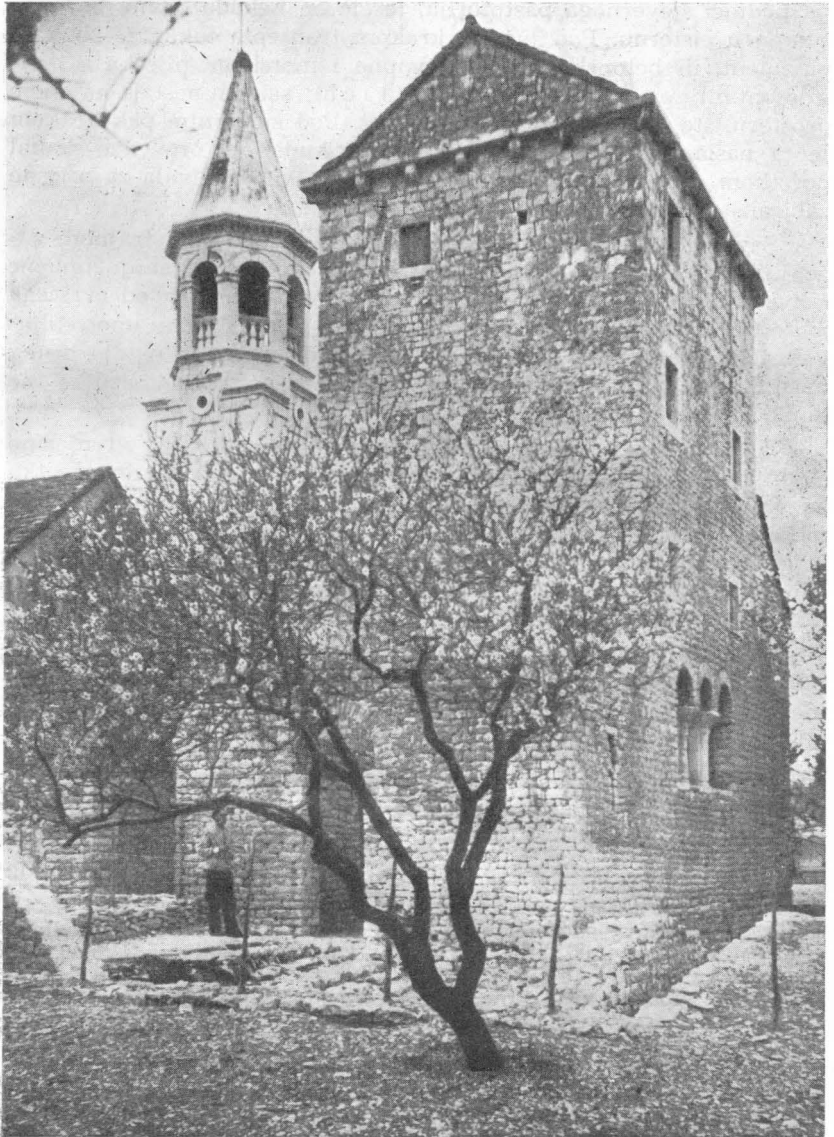
²²⁾ Kraus u n. dj. II, str. 748.

²³⁾ Otvor najmanje rupe je 10×8 cm.

²⁴⁾ Kraus u n. dj. II, str. 862

²⁵⁾ Svih deset postojećih otvora nad apsidom i pet u južnom uzdužnom zidu bazilike probijeni su prilikom kasnijih adaptacija.

²⁶⁾ A. Ciccarelli, *Abbazia di Povje: La torre di Povglie*, str. 3, 13 (prijepis spisa u Župskom arhivu u Pučišćima).

Povlja, Jugoistočni ugao bazilike

Pod (pavimentum) u pastoforijima, kao i onaj u poprečnoj lađi, imao je za podlogu dvadesetak centimetara debeli sloj žbuke, koja se do danas sačuvala na više mjesta. Najbolje se održala na podnici sjevernoga pastoforija, jer je on nekada davno bio pretvoren u cisternu. Pod južnim krakom transepta takav je žbukani paviment, ili betonska ploča od vapna i morskoga pijeska sa primjesom mljevene opeke (tarac, Estrich), sasvim nestala na onom prostoru, što je dospio u prokrčeni vrt. Pod sjevernim pak krakom je ta naslaga potpuno uništena ondje, kuda je proveden kanal početkom ovoga stoljeća, kada se stara Lokva uređivala za mjesno sabiralište pitke vode.

Sama gola betonska ploča slabo je mogla odoljeti trajnom gaženju, pa su se takvim pavimentom zadovoljavale manje imućne crkve. Običnije se na podnu žbuku postavljala obloga od čvršćega materijala. U starokršćanskim crkvama su se u tu svrhu upotrebljavale ili kamene ploče ili mozaik. Budući da mozaiku nigdje nismo našli traga, držimo, da je barem jedan dio povaljske bazilike bio popločan kamenom.²⁷⁾

Kako su krakovi poprečne lađe redovito bili niži od njezina srednjega dijela,²⁸⁾ i kod nas su u transeptu, od poda do početka krova, dvije visine: u krakovima oko 3,50,²⁹⁾ a u srednjem dijelu možda i preko 7 m. Visina u krakovima dade se ustanoviti prema tragovima uz vanjsko lice sjevernoga i južnoga zida bazilike. Za određivanje pak visine nad srednjim dijelom, mogu nam poslužiti zidne pregrade, što rastavljaju pastoforije od srednjega dijela transepta. Nekadašnji vrhovi tih pregrada naziru se na sjevernom i južnom zidu zgrade nad apsidom. Na istoj visini, ali po dužini srednjega ili zapadnoga zida iste zgrade, vide se i rupe, gdje su možda bile konzole, na kojima je mogla počivati sljemena greda jednostrešnoga krova.

Transept je, prema vrlo starom pravilu, bio za jednu stepenicu viši nego uzdužna lađa. Pod zemljom je, doista, nađen uživo postavljen temelj toga međašnoga gradusa, koji ujedno pokazuje, da je

27) Posjedujemo svjedočanstvo iz 1627. godine, da je betonska podloga u staroj krstionici bila pokrivena kamenim pločama i opekama (pavimentum ex lapidibus et lateritiis quadratis) (Visita apostolica del Rmo Dotr Pietro Moravi, canonico di Chiozza e vicario apostolico nel vescovato di Lesina, fatta nell' anno 1627, prijepis u Biskupskom arhivu u Hvaru). Pod stepenicama današnjega velikog oltara, našli su se ostaci tih ploča i opeka, ali ne znamo, otkada su ondje.

28) Kirsch u n. dj., str. 212.

29) U pastoforijima je visina od pavimenta do stropa ili, tačnije, do horizontalnih poreza na pobočnim zidovima apside, gdje su bile naslonjene grede za strop, iznosila oko 4,50 m. — Nad južnim pastoforijem vide se tragovi jednostrešnih krovova, koji su u kasnijim adaptacijama slijedili jedan poslije drugoga: prvi se spuštao prema jugu, drugi prema zapadu, a treći prema sjeveru.

Povlja, Pogled na temelje bazilike i apsidu pretvorenu u Kaštil

transept pred pastoforijem bio širok 3,50 m, a to je upravo uobičajena jedna četvrtina dužine uzdužne lađe.³⁰⁾

Međutim, spomenuta stepenica nije tekla u istom pravcu ravno preko čitave širine bazilike. U blizini su, naime, iskopana dva kamena, što su pripadala onoj stepenici, ali svaki ima na sebi po jedan, u pravom kutu profilirani ugao. Ti uglovi svjedoče, da je srednji dio ove granične stepenice skretao u pravom kutu ili prema istoku ili prema zapadu. U prvom slučaju je taj zaokret približavao oltaru pergulu, a u drugom formirao pjevalište (*schola cantorum*). Ovakvi prezbiteriji, što skupa sa pjevalištem ispadaju u srednju uzdužnu lađu preko granice poprečne lađe, redovito se

³⁰⁾ Enciclop. ital. VI, str. 302.

nalaze u crkvama sa trodijelnim transeptom, kao što je naša, a počinju u starokršćanskoj arhitekturi tokom V stoljeća.³¹⁾

Svetište (ambitus altaris, adytum) se širilo ispred apside. Sjevernu i južnu granicu toga oltarnoga prostora, vjerojatno, označuju otkopani temelji dvaju stilobata, koji, počinjući od oba prednja kraja apside, okomito presijecaju transept i teku dalje prema zapadu u quadratum populi. Ti su temelji oštećeni, a tragovi im se protežu preko cijele dužine crkve. Otkriveni stilobati jasno utvrđuju u tlocrtu bazilike tri lađe, koje smo prije³²⁾ samo pretpostavljali.

U nekim bazilikama svetište je bilo otvoreno prema poprečnoj lađi, a u drugima od nje odijeljeno pregradom ili niskim zidovima.³³⁾ U povaljskoj bazilici sigurno je bila kamena pregrada (septum, cancelli), iako ne znamo tačno, kuda je tekla. Utvrđena je, naime, nađenim fragmentima pluteja. To su tri ulomka punih profiliranih ploča, kakve su od V stoljeća stale zamjenjivati starije, šuplje transene.³⁴⁾ Vratima iste oltarne pregrade vjerojatno pripada jedan ornamentirani ulomak vertikalnoga praga, što je bio upotrebljen kao spolij, kada se zazidivao izlaz iz sjevernoga pastoforija.

Na granici ograđenoga oltarnog prostora i glavne lađe, redovito se dizao triumfalni luk, koji je počivao na dvama stupovima. Prilično su sačuvana oba kapitela, što su, po svoj prilici, stajala nad spomenutim stupovima. Donja lica tih odavna poznatih glavica imaju oblik kruga, pa su prema tome i stupovi pod njima morali biti obli.³⁵⁾ Nađena su dva ulomka takvih oblikih stupova (sa promjerom oko 42 cm), jedan u nasipu ispred apsidne trifore, a drugi u ogradnom zidu današnjega crkvenoga dvorišta. Ti su ulomci, kao i oni kapiteli, iz asfaltnoga ili bituminoznoga vapnenca.³⁶⁾

U sjevernom i južnom uglu zapadnoga ili prednjega zida kule nad apsidom, nalaze se na primarnom svojem položaju, a u visini od 3,50 m, pločasti četverokutni imposti (62 × 50 × 9 cm). I ove su ploče od bituminoznoga vapnenca. Nad njima se naziru zazidani obrisi nekadašnjih početaka lukova, kojima je bila presvođena širina

31) A. Mauri u Atti del III congresso internazionale di archeologia cristiana, str. 228 — Roma 1934; Krautheimer u n. dj., str. 285.

32) Ostojić, Starokršćanska bazilika, str. 10.

33) Dyggve, n. mj.

34) Kaufmann, n. dj., str. 182; Č. Truhelka, Starokršćanska arheologija, str. 65 — Zagreb 1931.

35) Oba su opisana u 12. knjizi ovih Priloga, na str. 16—17. U nasipu pod glavnom lađom nađen je fragment još jednoga starokršćanskoga kapitela.

36) Od takvoga je vapnenca veliki dio izrađenih komada, što su otkriveni u našoj bazilici i oko nje. U okolici Splita nađeno je antičkih spomenika iz vapnenca, koji se zove smrdelj, smrdeč, opočinjak (Bulić, Bullettino di archeologia e storia dalmata XIV (a. 1891), str. 137). Ima biti, da je sve to ista vrsta kamena, kojemu je sveži prijelom crn i zaudara po asfaltu, ali na zraku s vremenom pobijeli.

transepta. Iz tih obrisa zaključujemo, da su lukovi, a ne arhitravi, povezivali i ostalo stupovlje, što je dijelilo glavnu lađu od pobočnih.

Na vanjskom licu zidova ožbukane su samo fuge oko četvero-kutnih lomljenjaka, i, dok su te fuge još bile svježije, po dužini — vjerojatno radi čvršćega hvatanja, a možda i zbog ukrasa — zaparane su vrškom zidarske žlice. Tako zarezana žbuka se održala samo na onim malenim površinama, što su ili uskoro došle u nutrinu dogradnje ili su dospjele odavna pod zemlju ili su dugo bile zastrte gomilom kamenja. Gotovo svu ostalu vanjsku žbuku, tokom stoljeća, najprije su podigli i smrvili ledovi, pa ispuhnuli vjetrovi i isprale kiše.

Povlja, Dio bazena i južnog transepta s vratima

Sasvim drugačije su uređene nutarnje plohe zidova. Prije svega, pri samoj gradnji, ovdje se manje brige ulagalo na ujednačenost i pravilnost složenoga kamenja. I ovdje su fuge ispunjene slično kao i s vanjske strane, ali unutarnja žbuka nije zarezana crtom. Zatim, čitava zidna površina je pokrivena i poravnana drugom, finijom žbukom, u kojoj je, radi čvršćega vezivanja, pomiješana kratko isjeckana slama. Napokon, preko svega toga je nabačen još jedan, i to, najfiniji premaz. Ovaj površinski sloj bio je obojen i, vjerojatno, na više mjesta oslikan.

Ispred bazilike otkriven je narteks. Zapadni zid mu je bio dug koliko i pročelje crkve (13,30 m), a sjeverni i južni svaki po 5,50 m.³⁷⁾ Sjeverni i zapadni zidovi su potpuno propali osim temelja, dok se južni još diže uvis od 2 m na više. Taj je zid debeo 62 cm, kao i ostalo zide na bazilici. Isto toliko su morala biti debela i ona dva propala zida, jer su im postojeći dijelovi temelja široki 75–80 cm.

U južnom zidu, blizu jugozapadnoga ugla, a u visini od 1,80 m, probijene su dvije rupe (jedna je od druge udaljena 75 cm). Istoga su oblika i jednako su obložene žbukom kao i oni parovi rupa, što smo ih našli u zidovima transepta i drugdje po bazilici, pa su po svoj prilici vršile i jednaku funkciju.

Sačuvan podzemni sloj temelja je nizak, budući da im je prirodna podnica samo oko 30 cm ispod današnjega crkvenoga dvorišta, po kojemu se odavna i svagdano gazi. Temelja nikakvih nema u sredini pročelja, na mjestu, gdje su morala biti zapadna vrata nartekse, a sasvim je nestao južno od tih vrata, kuda je prošao kanal za Lokvu.

Druga vrata su nađena u južnom (široka 1,48 m), a bila su još jedna i u sjevernom zidu nartekse, oboja vjerojatno istih dimenzija. Ovakva vrata u sjevernom i južnom začelju nartekse susreću se vrlo često ne samo kod nas nego i inače po starom kršćanskom svijetu.

Pretpostavljamo, da povaljski narteks nije bio pod zajedničkim krovom s bazilikom. U tom slučaju su njegovi zidovi bili niži, te je kao i druga ovakva predvorja, bio natkriven krovom na jednu vodu, što se s razine streha pobočnih lađa spuštao od pročelja bazilike prema zapadu.

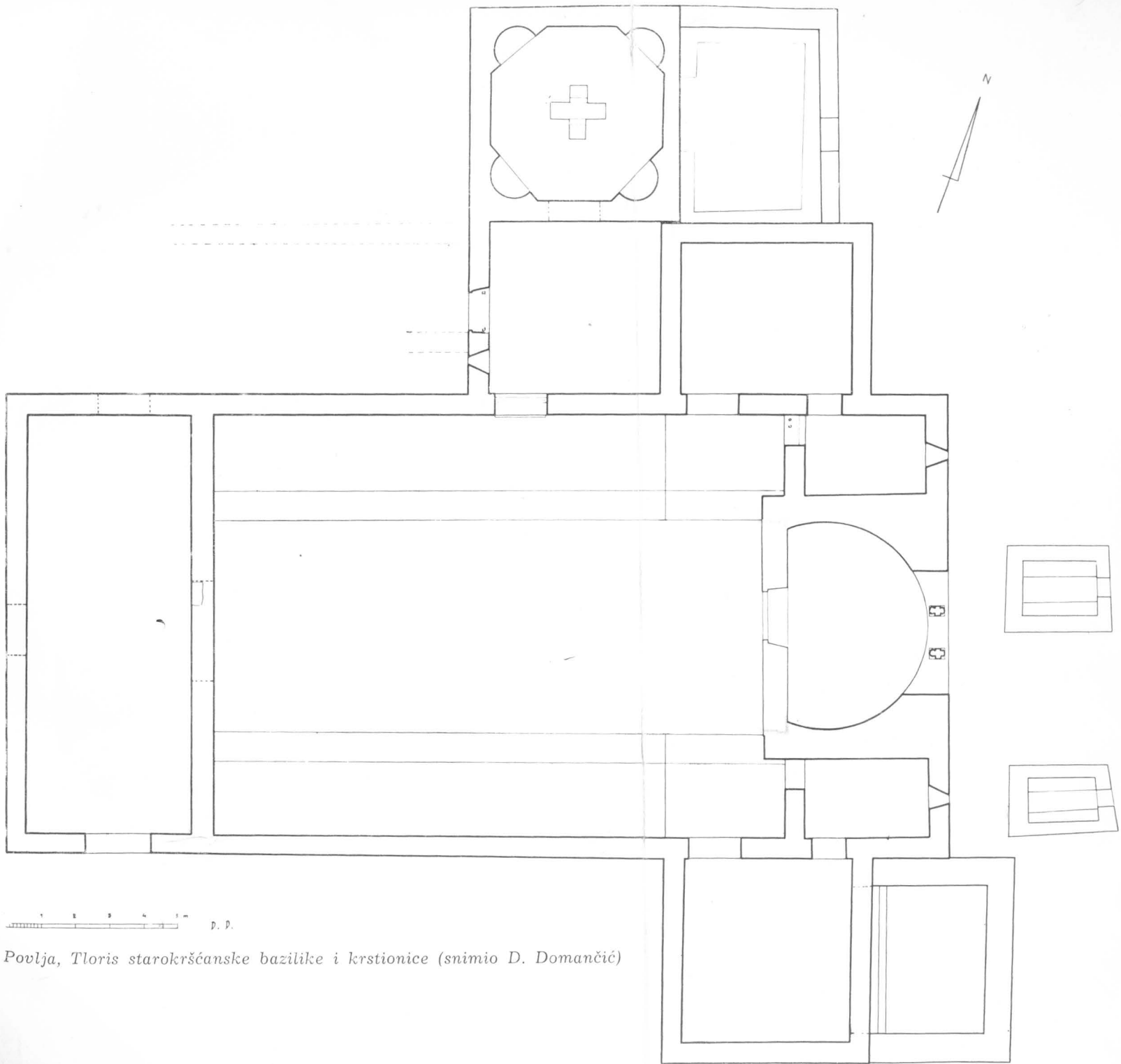
Narteks (narthex, pronaos) je pred starokršćanskom bazilikom bilo mjesto određeno za boravak katekumena i javnih pokornika preko onoga dijela liturgije, na kojemu su mogli biti prisutni samo kršteni vjernici, koji nisu bili isključeni od općine. Kanonski razlog njegova postojanja uskoro je prestao, kada su se u kristijaniziranom ambijentu krštavala redovito djeca, i kada se razvila pokornička disciplina. Radi toga, sredovječne dogradnje pred pročeljem crkava dobivaju sasvim drugu, najviše dekorativnu namjenu.³⁸⁾

Uglednije bazilike imale su zapadno od nartekse za razna pranja česmu ili bunar, koji se svake godine svečano blagoslivljao na Vodokršće.³⁹⁾ Sa iste strane služio je i kod povaljske bazilike, i za iste svrhe, veliki rezervoar, koji još danas, iako preudešen, postoji pod imenom Lokve.

³⁷⁾ Gotovo jednako širok narteks bio je i pred solinskom katedralom (5,90 m), a nešto uži od našeg pred cemeterialnom bazilikom u Manastirinama u predgrađu Solina (5 m), premda su obe ove crkve, više manje, bile dva puta duže od povaljske (Zeiller, n. dj., str. 121, 126).

³⁸⁾ Duchesne, n. dj., str. 133; Enciclop. ital. XXIV, str. 277.

³⁹⁾ Kraus, n. dj. I, str. 122; II, str. 619.

D. D.

Povelja, Tloris starokršćanske bazilike i krstionice (snimio D. Domančić)

Kompleks naše bazilike, prema mjerama dosada istraženih elemenata, prostirao se u smjeru sjever—jug preko 30,50 m, a u smjeru istok—zapad blizu 30 m. Može se ona zaista brojiti među veće crkve (*maiores ecclesias*), što su bile podignute izvan gradova, kada je u svojem sklopu smjela sagraditi *ecclesiam* ili *titulum baptismalem*⁴⁰⁾ s katekumenejem te kada je pred fasadom imala narteks⁴¹⁾ i bila opskrbljena vlastitom kupaonom.

Povlja, Trodjelni apsidalni prozor

U rujnu 1961. godine, prilikom čišćenja terena do jugoistočnoga ugla bazilike, izašla je na vidjelo kupaona ili ograđeni bazen za vodu.

Razina dna u bazenu je 80 do 90 cm ispod pavimenta susjednoga transepta. To je dno ovako izvedeno: Na uravnanu zemlju nabačen je, najprije, desetak centimetara debeli sloj gline. Glina je, zatim, nabijena i popločana sa dva centimetra debelim rimskim tegulama. Svinuti rub tegule okrenut je prema dolje i utisnut u glinu. Na opeke je, konačno, položen šest do sedam centimetara debeli sloj žbuke dobivene miješanjem vode sa vapnom, finim pijeskom i sitno stučenom opekom.

⁴⁰⁾ Kraus u n. dj. II, str. 840, 842.

⁴¹⁾ Kaufmann, n. dj., str. 156.

Taj gornji sloj u bazenu (dugačkom 4,20 i širokom 2,80 m) nađen je gladak i prilično dobro sačuvan. Površina mu je, doduše, na više mjesta, gdje pliće gdje dublje, nagrizena, ali je potpuno uništena samo na prostoru oko 30 dm² u sredini, gdje je bazen malo uleknut radi sabiranja vode. Još su, na sjevernoj polovici bazena, namjerno i pravilno iskopane dvije dvadesetak centimetara duboke rupe (površine 16 × 16 cm). Kakvu su napravu držale grede, što su u te rupe vjerojatno bile osovljene, ne znamo.

Jednakom žbukom kao dno, iako u malo tanjem sloju (debelom 4 do 5 cm), bili su premazani i zidovi oko bazena, ali se ona po njima održala samo djelomično. Na svima bridovima i u svima uglovima, gdje se ogradni zidovi sastaju između sebe ili sa pločom na dnu bazena, površina je te žbuke zaobljena.

Opisana pačetrovna kupaona je sa sjevera, istoka i juga ogradena vlastitim zidovima, dok je sa zapada povezana sa južnim krilom crkvenoga transepta. Zidovi bazena bili su debeli 80 cm, ili 20 cm deblji od svih ostalih zidova starokršćanskoga kompleksa, vjerojatno, radi pritiska vode. Na taj način čitavi uređaj (ako ga mjerimo izvana) dug je u smjeru sjever–jug malo manje od šest, a širok u smjeru istok–zapad obilata četiri metra.

Najbolje je sačuvan sjeverni zid kupaone, u poprečnoj visini od 58 cm nad razinom dna u bazenu, diljem čitave svoje dužine. Nešto više od njegove zapadne polovice priljubljeno je uz južni perimetralni zid bazilike, dok mu preostali dio (zapravo 1,92 m) strši izvan jugoistočnoga ugla bazilike prema istoku.

Sondiranjem zida bazilike i ovoga zida piscine, na mjestu gdje su oni priljubljeni, utvrđeno je, da zid bazilike na onom položaju ima fuge, kakve su se urezivale samo na vanjsko lice nepokrivenih izgrađenih površina. Drugim riječima, bazilika je građena prije od piscine. Sa svim tim, i izrada i tehnika obaju zidova pokazuju, da piscina može biti samo malo mlađa od crkve. S crkvom, naime, ona čini jedinstvenu cjelinu, pa je sigurno kupaona uređena, ako ne prije potpune izgradnje starokršćanskoga kompleksa, svakako u funkcionalnoj ovisnosti s bazilikom.

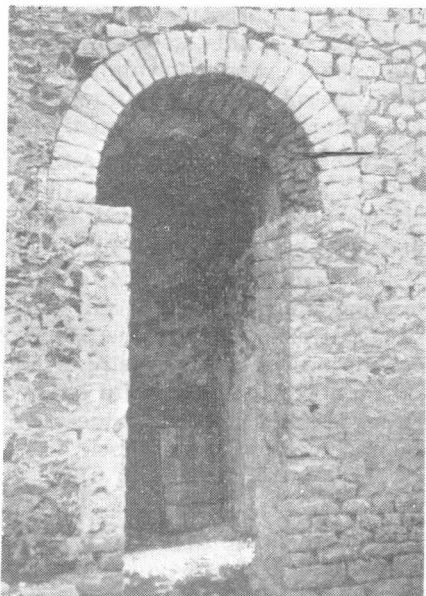
Ostaci istočnoga zida piscine nastavljaju se od sjevernoga u istoj visini,⁴²⁾ a onda se do sredine dižu (do 1,40 m), dok su u jugoistočnom uglu porušeni sve do temelja. Isto tako su od čitavoga južnoga zida ostali jedino tragovi devedesetak centimetara širokih temelja. To je za to, što je južni dio bazena, zajedno sa susjednim zemljištem, s vremenom upotrebljen za vrt, koji su vlasnici do temelja iskrčili i sve kamenje iz zemlje pomnjivo istrijebili.

Uzduž cijele zapadne strane kupaone proteže se sačuvana podloga stepenica, od kojih se dvije najniže nalaze u samom bazenu. Tima se stepenicama silazilo u piscinu iz južnoga krila crkvenoga transepta.⁴³⁾ Ni po čemu se danas ne da utvrditi, čime su spomenute

⁴²⁾ U uglu između ta dva zida nađena je hrpa ljudskih kostiju.

⁴³⁾ Prema tome se daje zaključiti, da je bazen mogao primiti do stotinu hektolitara vode.

stepenice bile obložene. Najvjerojatnije kamenim pločama. Nađen je ondje, doduše, komadić svjetlucava mramora ljubičaste boje sa bijelim sitnim zrcima. Bio je izbrušen na 4 cm, ili u najprikladnijoj debljini za oplata, ali je taj komad mogao služiti i kojoj drugoj svrsi u samoj bazilici.

Povlja, Vrata sjevernog pastoforija prema transeptu

Da je ovdje opisani objekt bio upravo bazen za periodično punjenje i ispražnjivanje vode, a ne cisterna za stalno držanje kišnice, najbolje pokazuju s jedne strane stepenice, koje se prostiru preko čitave zapadne dužine iskopa, a s druge strane malena njegova visina. Osim toga, na dnu cisterne nitko ne probija rupe, kao što su ovdje bile probijene, nego i najsitnije luknjice brižljivo začepļava. Napokon, ni sami zidovi oko ovoga iskopa nisu bili dovoljno osigurani za cisternu, dok su vrlo dobro mogli poslužiti kao stijene kupaone, bez obzira na to što su možda za vrijeme njezine povremene upotrebe propuštali vlagu prema neizgrađenomu dvorištu.⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ Kako se moraju urediti i koliko se imaju utvrditi nepromočni zidovi cisterne, lijepo se može vidjeti u sjevernom pastoforiju, koji je poslije stradanja naše bazilike bio pretvoren u rezervoar za kišnicu. Najprije su sva četiri zida, pa i onaj, što je sa strane apside na mjestima debeo preko jednoga metra, bili obloženi sa dvije vrlo čvrste žbuke od crvenice i vapna. Kada se vidjelo, kako sve to propušta vodu, bila je obložena čitava tako namazana nutrina pastoforija još novim kamenim zidom debelim 18 cm, pa je i poviše njega nabačena žbuka dva i tri puta. Slično je napravljeno i na dnu ili podnici pastoforija. Svaka je pak od spomenutih četiri ili pet naslaga žbuke debela po 1 do 1,5 cm i svaka je od njih bila neuporedivo tvrda od one jedne jedine, kojom su bile obložene strane piscine.

U doba kršćanskih careva, počevši od Konstantina Velikoga, uveden je običaj podizanja ovakvih kupališta ili piscina u sklopu bazilika, uglavnom za potrebe klera. Rimljani su se često kupali, a svećenicima se zabranjivalo, da posjećuju javne mješovite terme.⁴⁵⁾ Ali, osim klerika, crkvenim su se kupaonama, iako iznimno, služili i laici. Tako su se katekumeni kupali u Veliki Četvrtak, da bi mogli dva dana kasnije, na Veliku Subotu, oprana tijela ući u krsni zdenac. Oni su, naime, kroz korizmu, u kojoj su se spremali na krštenje, radi pokore zanemarivali pranje. Osim katekumena okupali bi se i oni vjernici, koji su uskrсну svetkovinu htjeli dočekati ne samo čiste savjesti nego i čistoga tijela.⁴⁶⁾

Istočno od bazilike, to jest iza apside, otkopane su dvije starokršćanske grobnice, jedna od druge udaljene 3,80 m. Obe su usmjerene istok—zapad te su međusobno gotovo paralelne.⁴⁷⁾ Južna je bolje sačuvana nego sjeverna.

I jedna i druga su izgrađene uživo u jednakoj strukturi, od lomljenjaka i na pačetrovnoj osnovici, ali je površina sjeverne nešto veća od južne; sjeverna je $3,05 \times 2,50$ m, a južna oko 3×2 m. Obe su bile posvođene bačvastim svodom, koji kod prve počinje u visini od 75, a kod druge u visini od 85 cm. Uzdužni zidovi sjeverne debeli su pedesetak, a južne tridesetak centimetara, dok su učelci, ili poprečni zidovi, prve debeli 48, a druge 45 cm.

Takve grobnice, koje se nazivaju i grobovi sobice (Grabkammern),⁴⁸⁾ obično su se u kasnoj antiki (IV—VI st.) gradile na kosom terenu, kakav je i naš bio prije nasipanja. Radi toga im je zapadna polovica dijelom bila ukopana ispod površine zemlje.

Obe naše grobnice bile su i izvana i iznutra premazane vaprenom žbukom. Na južnom zidu južne grobnice sačuvao se izvana takav sloj crvene žbuke, koji je prema tlu zaobljen radi eliminiranja vode. Osim toga, radi bolje obrane od vlage, podzemni su dijelovi s vanjske strane bili nabijeni crvenicom.

Krov južne bio je pokriven velikim pravokutnim crijepovima ($56 \times 36 \times 2,2$ cm), koji su bili prilijepljeni žbukom. Zavrnuti spojni krajevi tih crijepova bili su natkriveni poluvaljkastim žljebnjacima ($44 \times 19 \times 2,2$ cm) iz istoga materijala. Drugim riječima, tu su tegulae i imbrices bili složeni i učvršćeni na rimski način.⁴⁹⁾ Bit će, po svoj prilici, i krov druge grobnice bio osiguran protiv

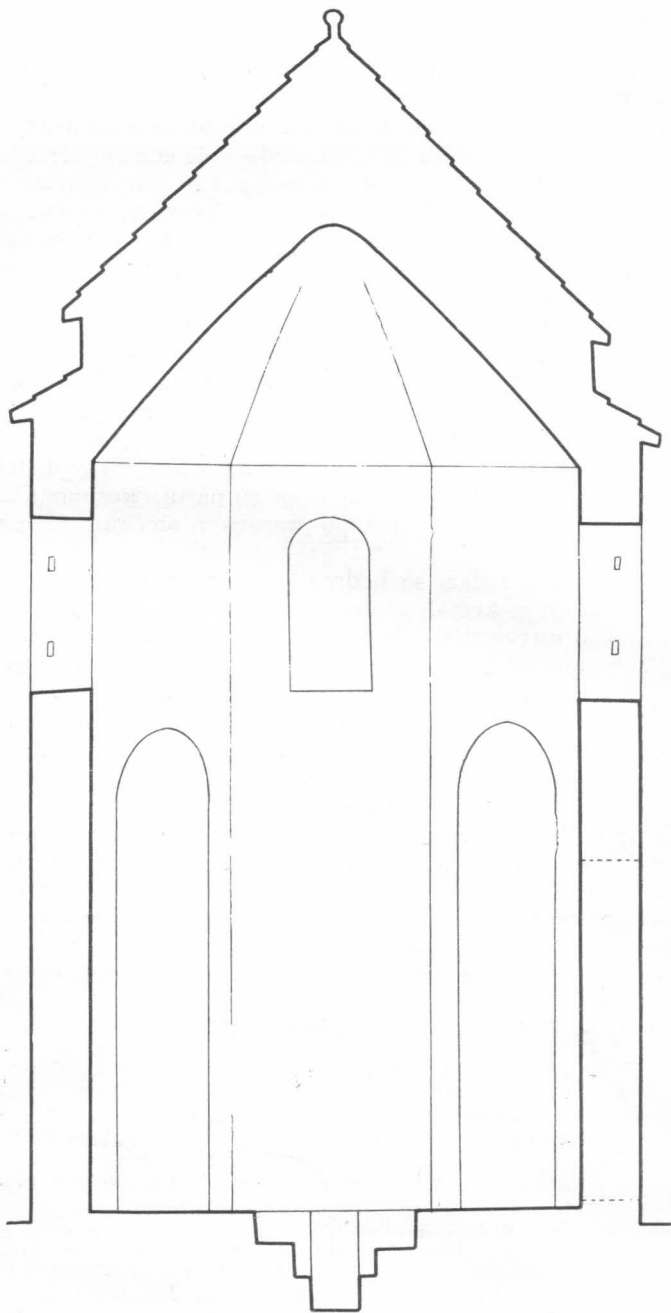
⁴⁵⁾ Kraus u n. dj. I, str. 108.

⁴⁶⁾ Wetzter und Welte's, n. dj. I, col. 1846; Kraus u n. dj. I, str. 547; Cabrol u n. dj. II (a. 1910), col. 71, 73, 79, 101, 102; Reallexikon für Antike und Christentum I, col. 1139—1141 — Stuttgart 1950; E. Stommel, Christliche Taufriten und antike Badesitten (Jahrbuch für Antike und Christentum II, str. 7 — Münster Westfalen 1959).

⁴⁷⁾ Grobnice su tako blizu bazilike (južna 1,62, a sjeverna 1,68 m), da ih smatramo njezinim pripadnim dijelom, iako još nije utvrđeno, kuda je tekao ogradni zid (peribolus) oko starokršćanskoga kompleksa.

⁴⁸⁾ Egger u n. dj. II, str. 36.

⁴⁹⁾ Truhelka, n. dj. I, str. 43.

Povelja, Presjek starokršćanske krstionice (snimio D. Domančić)

prodora kiše na isti način crijepovima, ali se jedino na prvom našlo nekoliko njih in situ.⁵⁰⁾

Posred istočne ili prednje strane nalaze se pačetvorni otvori. Onaj na južnoj grobnici širok je 45, a visok 60 cm. Na sjevernoj pak grobnici je sličan otvor širok 50 cm, dok mu se visina ne može tačno odrediti, jer je gornji njegov dio porušen. Takvi su se otvori zatvarali izrađenom kamenom pločom, od koje se kod nas našao samo jedan okrenuti ugao pred južnom grobnicom. Na tom fragmentu nismo našli nikakva traga epitafu.⁵¹⁾

Komora sjeverne grobnice je nešto prostranija (bila je visoka 1,50, duga je 2,12, a široka 1,50 m) od južne (koja je visoka 1,45, duga 2, a široka 1,30 m). Diljem čitave dužine, u jednoj i drugoj komori ugrađene su uza stijene po dvije kamene klupe ili kline, od kojih je svaka mogla primiti po jedno mrtvo tijelo. Visina tih klupa je 45–50, a širina 38–50 cm. Zapadni krajevi ovih ležaja su malo uzdignuti (pod kutom od 40°), jer su na tim kosinama počivale glave pokojnika, kojima je lice, po prastarom običaju, bilo okrenuto prema istoku.⁵²⁾

Između klupa nalazi se hodnik (u obim grobnicama širok oko 50 cm), kojim su se kretali grobari, kada su kroz prozor na istočnom učelku unosili mrtvo tijelo. Dok su klupe izgrađene u horizontalnom položaju, hodnik se spušta smjerom terena od zapada prema istoku, i to, u sjevernoj grobnici strmije nego u južnoj.

Svaka grobnica je bila određena za dva mrtvaca, bila su to dva sepulchra bisoma. Unatoč tomu, prilikom iskapanja, nađena je u hodniku južne grobnice hrpa kostiju, koje su pripadale većem broju kostura. Po tome možemo zaključiti, da se grobnica kasnije, vjerojatno u Srednjem vijeku, otvarala, i u njoj se ponovno zakapalo. Naprotiv, u sjevernoj grobnici nije se našao niti jedan ljudski leš.

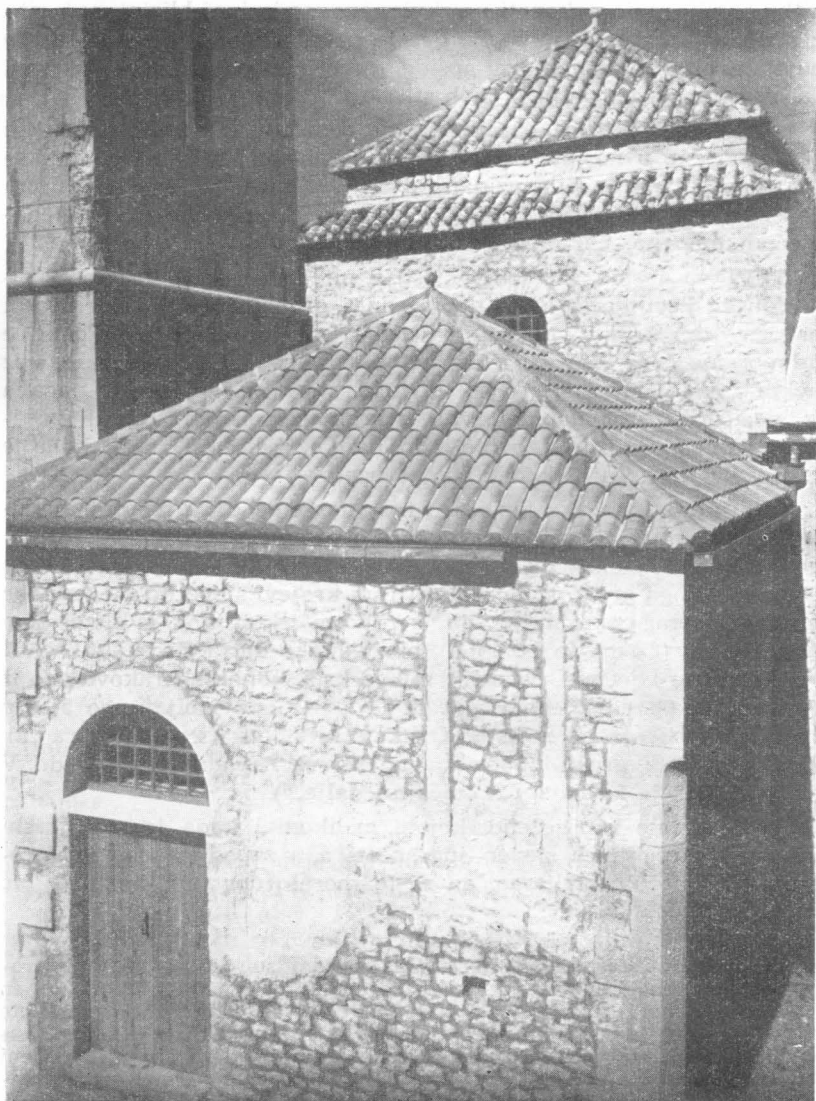
Ovakve grobnice, izgrađene kao posebne kućice na vlastitim temeljima, u skromnijoj ekonomskoj sredini nadomještale su skupe sarkofage,⁵³⁾ pa držimo, da su ove dvije u Povljima bile namijenjene

50) Na jednom ravnom crijepu pri jednom kraju utisnut je polukružni kanalić, kojemu je vanjski polumjer 6 cm.

51) Možda ga nije ni bilo, jer su se na ovakvu vrstu grobova natpisi rijetko postavljali (Egger u n. dj. II, str. 60).

52) Drugdje su se glave pokojnika polagale na jastuke ispunjene cvijećem. Međutim, pošto bi cvijeće u jastuku istrunulo, lubanja bi se pomakla, a koji put i pala u hodnik (Kraus u n. dj. II, str. 878), dok je na ovakvom kamenom uzglavlju zadržavala svoj naravni ili prvotni položaj.

53) Slični su starokršćanski grobovi sobice obično imali maleno pred-soblje. Bez pred-soblja, kao naši, nađen je pokoji na kršćanskim grobljima u Solinu: nekoliko ih u Manastirinama (Egger u n. dj. II, str. 36–38) i jedan u Kapljuču (Brøndsted Johannes, La basilique de cinq martyrs à Kapljuč, u Recherches à Salone I, str. 137–138 — Kopenhague 1928). Na teritoriju pak Bosne i Hercegovine najveći je broj poznatih kasnoantičkih grobnih komora bez pred-soblja, to jest, sa običnim ulaznim vratima (Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu N. S. XIV, str. 156 — Sarajevo 1959).

Povlja, Pogled na krstionicu i dio sjevernog perimetralnog zida bazilike

odličnijim pokojnicima, koji su morali biti posebno povezani s povaljskom crkvom. Za to nam, osim prostranosti i zasebne izgradnje, govori i sami smještaj grobnica. U vrijeme, kada su one nastale, nitko se nije smio pokopati u crkvi, nego u njezinoj blizini, redovito u atriju ili ispred crkve.⁵⁴⁾ Za ove je pak grobnice izabrano mjesto najbliže oltaru, odmah iza apside, ostavivši jedino slobodan put, da bi se moglo oko njih sa svih strana obilaziti.

Do vanjskoga lica istočnoga zida sadašnje sakristije nalaze se pod zemljom, u nasipu, ostaci nekakvih zidova. Dade se pretpostaviti, da su i ondje bile uzidane dvije grobnice, ali one s obzirom na slabu tehniku građe, moraju potjecati iz vremena prvih sredovječnih monaha, i u njima nije nađeno kostiju.

Niti iza apside, niti iza sakristije, niti igdje ispod ili oko starokršćanske bazilike, nije se ni u jednoj grobnici našlo bilo kakvih priloga osim školjki, puževih kućica i krhotina stakla.⁵⁵⁾ Tome se ne moramo čuditi, ako je utvrđeno, da su grobovi bili otvarani, a iz nekih i kosti izvađene. Nisu, doduše, stari kršćani poput pogana iz klasičnoga vremena običavali u grobove polagati bogatih predmeta, ali je sigurno i ovdje bilo barem čednih ukrasa, koje je provalnik ili slučajni kopač mogao uzeti.⁵⁶⁾

Daljnijim istraživanjem krsnoga zdenca u sredini današnjega prezbiterija župske crkve, došlo se do novih podataka o njegovu prvotnom obliku i veličini. Pošto je sondirana žbuka i nasip oko zapadnoga kraka izvana te očišćeni krajevi sjevernoga i južnoga kraka iznutra, pokazalo se, da je prvotni iskop, dok je služio kao krsni bazen (fons piscina), bio jednako dug i širok (1,61 × 1,61 cm). Drugim riječima, osnovica mu je križ jednakih krakova, što iz zajedničkoga središnjega kvadrata (47 × 47 cm) izbijaju po 57 cm na sve četiri strane svijeta. Ovakav križ (crux quadrata), koji se zove i grčki, upotrebljavao se na Zapadu najčešće do V stoljeća, dok je na Istoku u običaju i dalje.⁵⁷⁾

Nije ostalo zabilježeno, kojom prilikom i kada je stari krsni zdenac bio u pravcu sjever–jug sužen, a u zapadnom smjeru produžen, ali pretpostavljamo, da se to moralo dogoditi, pošto je bio

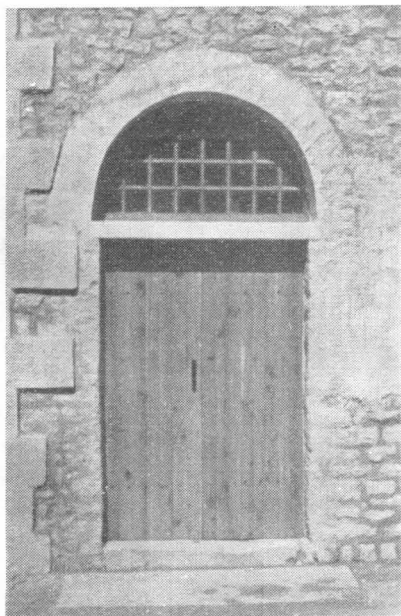
54) Kraus u n. dj. I, str. 122, 631.

55) Školjke, puževi i komadići stakla nađeni su i u solinskim starokršćanskim grobovima (Brøndsted u n. dj. I, str. 148). Zašto su zapravo stari kršćani postavljali takve i druge najobičnije predmete u ili na grobove svojih pokojnika, još nije sigurno razjašnjeno (Kraus u n. dj. I, str. 352, 395, 591–592). — U blizini ovih grobnica nađeni su i ostaci staklenih posudica (u obliku ampullae ili unguentarii) s irisom, koji se ljušti u tanke listiće.

56) Marucchi, n. dj., str. 130 — Dosada je nađen jedan zlatni i nekoliko komada bakrenoga novca i medalja, ali izvan grobova i samo iz XII do XVIII stoljeća (novac je bizantinski i mletački, a jedno vojničko bakreno dugme iz prve francuske republike).

57) Enciclop. ital. XII (a. 1931), str. 71; Truhelka, n. dj., str. 25 — I najstarija krstionica u Solinu imala je sva četiri kraka jednako duga (Dyggve, History, str. 65).

pretvoren u grob sv. Ivana Povaljskoga.⁵⁸⁾ Trebalo ga je suziti radi poklopne ploče, a produžiti radi štovanja sveca, koji je u njemu bio pokopan. Utvrđeno je, naime, da su stepenice, što se nalaze u zapadnom kraku, postavljene poslije njegova produženja, dok su po tri takve skaline u južnom i sjevernom kraku bile u prvotnoj upotrebi krsnoga zdenca.⁵⁹⁾ U takvom rasporedu stepenica vidio je sv. Izidor Hispalski mistični broj sedam, računajući po tri za silazak i uzlazak, a kao sedmu samo dno zdenca.⁶⁰⁾

Povlja, Djelomično rekonstruirana vrata prema predvorju krstionice

Naš zdenac prvotno je bio do polovice svoje visine ukopan u paviment krstionice, ali je odavna sav ispod uzdignutoga pločnika

- ⁵⁸⁾ Poznato je, da su se i drugdje u nekadašnje krsne zdence pokapali mrtvi (H. Leclercq, u Cabrol, n. dj. II (a. 1907), col. 436), osobito sveci (A. Grabar, *Martyrium I*, 79 — Limoges 1946), i da su se ti zdenci znali po više puta pregrađivati.
- ⁵⁹⁾ Te stepenice nisu ni jednako široke ni visoke. Vrlo slične i jednako raspoređene stepenice nalaze se na starokršćanskom krsnom zdencu otkrivenom u gradu Tiru (Leclercq na n. mj.). I jednostavnost izradbe i isti položaj stepenica približuju povaljski zdenac onome u solinskoj krstionici, koju Dyggve smatra starijom i arijevskom (Dyggve, n. dj., str. 53—54).
- ⁶⁰⁾ »Fons in quo septem gradus in Spiritus Sancti mysterio formatur: tres in descensu propter tria, quibus renuntiamur, tres in ascensu propter tria, quae confitemur, septimus vero is est, qui et quartus, similis filio hominis, fundamentum aquae.....« (Kraus u n. dj. II, str. 841).

prezbiterija župske crkve. Iznutra je obložen sa dvanaest okomito položenih ploča iz bituminoznoga vapnenca. Te su ploče debele od 8 do 9,5 cm. S nutarnje strane bazena glatko su izdjelane. Na nekima od njih je gornji dio okrnut, pa je nedostatak dopunjen i dozidan kraćim kamenjem ili zakrpljen tankim opekama. Da bazen ne bi propuštao vodu, a možda i radi zaštite naga tijela i bosih nogu krštenika, svi su spojevi između kamenja na stijenama i čitava podnica iskopa prevučeni finom i glatkom žbukom, u kojoj ima sitno samljevene opeke.

Nije zapažena nikakva naprava za punjenje zdenca. Nekada se držalo, da su se krsni bazeni opskrbljivali vodom ponajviše pomoću kanala ili kroz cijevi, ali se dokazalo, da su takvi vodovodi bili iznimke.⁶¹⁾ Prema tome pretpostavljamo, da se i u povaljski zdenac voda ulijevala sudovima.

Nutarnja izlizana površina bazena poprimila je sivo-tamnu patinu. Ovaj je, naime, bogoštovni objekt već petnaest stoljeća u upotrebi, najprije kao krstionica, a pošto je postao grobom sv. Ivana Povaljskoga, kao mjesto hodočašćenja.⁶²⁾

Sada mu je i vraćen primarni oblik i olakšan pristup. U tu svrhu je prošupljen veliki oltar, uklonjena nadgrobna ploča (velika 2,04 × 1 × 0,16 m), a pogled na čitavi bazen omogućen kroz otvorena vrata na stražnjoj ili istočnoj strani istoga oltara.

Kada se sondirao nasip pod dvoranom krstionice,⁶³⁾ pojavio se na razini njezinih temelja, a oko pola metra ispred svake od one četiri stranice nutarnjega osmerokuta, što su imale polukružne niše, po jedna dvadesetak centimetara visoka stepenica. Sve četiri takve stepenice izgrađene su surovim pločastim kamenjem. Preko njih, s razine temelja, stupalo se u niže položeni srednji dio prostorije, ali ni jedna od tih stepenica nije paralelna sa pripadnom stranicom krstionice. Ta bi nepravilnost mogla pobuditi sumnju, da one stepenice nisu pripadale arhitekturi postojeće krstionice, nego nekoj starijoj građevini.

61) Leclercq, u Cabrol, n. dj. II, col. 394.

62) O hodočašćima na grob sv. Ivana izvješćuje 1627. godine povaljski opat i arhidakon hvarškoga kaptola Stjepan Fazaneo papina vizitatora, između ostaloga: »Da tutti luoghi della Brazza, di Lesina et anco della Terra Ferma li popoli divotamente visitano la detta sepoltura« (Visita Moravi; Sr. i Ostojić, Benediktinska opatija u Poveljima, str. 24—27) — Svečevi poštovatelji silaze u grob bez cipela, sa voštanicom u ruci, a stijene cjelivaju i taru pamukom.

63) Sonde u prezbiteriju pred samim nišama baptisterija otkrile su, počevši odozgo prema dolje, ove naslage:

cementne pločice	2,5 cm
cementna podloga pod tim pločicama	c. 7,5 cm
suha zemlja	c. 4,5 cm
bijela vapnena žbuka, u kojoj je sitni pijesak i samljevena cigla, s vrlo tvrdim gornjim površinskim slojem	c. 16,0 cm
nabačeno kamenje nad samim temeljem krstionice	c. 23,0 cm
temelji i neparalelno položene stepenice pred nišama	c. 20,0 cm
na dnu svega pločnik od prirodnih neobrađenih kamenih ploča, koje su povezane vapnom i crvenicom.	

Povlja, Sjeveroistočni ugao krstionice

Podnica krstionice bila je pokrivena neobrađenim kamenim pločama, onakvima, kakve su bile iskopane iz zemlje. Te su prirodne ploče, jedna uz drugu i uz tlo, zalijepljene vapnom i crvenicom. Računam, da je ta rustična podloga pavimenta ostala od dolaska sredovječnih monaha, koji su poravnali tlo krstionice i nasipom ga podigli za oko 23 cm. Poviše toga nasipa stavili su oko 16 cm debelu ploču od bijele žbuke. — Konzervatorski zavod za Dalmaciju postavio je na tu žbuku novi kameni pločnik i u njemu dao uklesati osnovni osmerokut i četiri polukružne niše (absidiolae, conchae).

Prilikom obijanja novijih slojeva žbuke, utvrđen je prvotni oblik i visina tih niša, jer su 5 m nad primarnim pavimentom otkriveni počeci kalota, koje su bile posvođene sedrom.⁶⁴⁾

U zidu, što rastavlja predvorje od dvorane krstionice, ispod pavimenta je ograđena pravokutna jama u obliku bunarića, koji je u smjeru istok—zapad širok 0,46 m, a u smjeru sjever—jug dug oko 1,50 m. Njegovo dno leži niže od temelja zgrade, zapravo u razini dna krsnoga zdenca. Budući da je taj iskop jednako širok koliko i južno krilo krsnoga zdenca, te budući da je on u sredini zida i vodi ravno na stepenice istoga krila, moglo bi se pomisliti, da su se onuda uvodili na krštenje katekumeni. Međutim, kako je dno toga otvora gotovo jedan metar niže od razine predvorja, nije jasno, čemu bi trebalo, da se katekumeni najprije duboko i naglo spuste, pa se odmah zatim na isti način kroz tako tijesan prolaz uspnu.

Radije pretpostavljamo, da su nad obzidanim iskopom bila normalna vrata za ulaz u krstionicu iz predvorja. Po svoj prilici je prag na tim vratima bila ona ploča od bituminoznoga vapnenca (153×58 cm), što, prerađena, služi sada kao stepenica malo lijevo od iskopa. U sami pak iskop, vjerojatno, se izlijevala blagoslovljena voda iz krsnoga zdenca poslije obavljena krštenja. Tim prije, što je u kamenoj podnici opisane jame propuklina, koja guta vodu, i jer je pomnijivijim pregledom krsnoga zdenca utvrđeno, da se na njegovu dnu ne nalazi nikakva rupa za otjecanje vode.^{64a)}

Dnevno svjetlo ulazilo je u dvoranu krstionice kroz četiri prostrana prozora, što su probijena na sredini zidova vanjskoga četverokuta. Dimenzije tih prozora su oko 1,80 × oko 0,87 m. Nisu svi jednake veličine, jer ni ovdje, kao uopće u starokršćanskim

⁶⁴⁾ Poslije odlaska benediktinaca niše su bile upotrebljene za zidne ormare sa nekoliko u žbuku ukopanih polica. Ispod sjeveroistočne niše bila je iskopana prostrana rupa, što je kasnije nasuta zemljom, u kojoj je nađeno više komada janječih kostiju.

^{64a)} Suprotno ovom mišljenju konzervator Davor Domančić, koji je vršio sa mnom iskapanja, utvrđuje sasvim drugačiji izgled krstionice. Prema njegovu mišljenju krsni zdenac je uronjen u paviment krstionice i njegov rub je u razini debelog sloja žbuke. Ta žbuka je, dakle, originalan pod krstionice, kao i u ostalim dijelovima bazilike. Prema tome se prostor krstionice nije postepeno nasipao, već je on izgrađen u jednom mahu. Stepenice uz osmerokutne zidove iznutra su zapravo temelji nutarnjeg osmerokutnog tlocrta. Njihova neuobičajena širina prema ostalim temeljima krstionice i bazilike može se

građevnim radovima, ne možemo tražiti strogu tačnost.⁶⁵⁾ Možda za to ne nailazimo niti na dva prozora niti na dvojna vrata, kojima bi dimenzije ili koljena na ležištima lukova ili sami lukovi bili u svemu jednaki. O tome ćemo se uvjeriti i onda, kada međusobno usporedimo pojedine dijelove trifore na apsidi ili ma koji ulaz s njegovim pandanom, bilo na perimetru bilo na unutrašnjim pregradama bazilike.

Prozori krstionice počinju na visini od oko 5,50 m, a zasvedeni su polukružnim lukovima, koji su konstruirani od radijalno postavljenih kamenih klinova. I zasvedeni oblik i visoki smještaj i prilično velike dimenzije odgovaraju tipu prozora na najstarijim baptisterijima.⁶⁶⁾ Kasnije su bili zazidani, a sada su ponovno otvoreni. Pri otvaranju, nađeni su na jednoj i drugoj bočnoj strani ostaci kamenih zubova, uz koje su bile priljubljene kamene transene. — Odlučeno je, da stari prozori ostanu stalno otvoreni, a sadašnji⁶⁷⁾ da se zazidaju.

U samom vrhu kupole otkrivena je, ispod novijega ornamenta od gipsa,⁶⁸⁾ zidna slikarija izvedena zemljanim bojama u geometrijskim likovima. Slika predočuje središnju osmerokraku zvijezdu s nekakvim ornamentom u sredini, opasanu koncentričnim kolobarima. Prvi kolobar do zvijezde je crn (šir. 3,5 cm), drugi bio (šir. 1,5 cm), treći jako crven (šir. 13 cm), a četvrti, priljubljen tre-

objasniti tako, da je konstrukcija niša i kupole zahtijevala šire i jače temelje. Da su to upravo temelji svjedoči rustična obrada kamena, nedostatak lica zida i nejednaka širina kao i na svim ostalim temeljima. Popločanje neobrađenim kamenim pločama na razini spomenutih temelja izrađeno je vjerojatno zbog izravnavanja terena na kojemu se nastavljala gradnja. Nikad, dakle, nije bilo postavljeno takovo popločanje kao pod, a nema stoga ni tragova izlzanosti od upotrebe. Iznad toga se nalazi nasip na kojemu leži paviment od žbuke. U tom nasipu je mnoštvo iverja asfaltnog kamena od kojeg su rađeni svi ukrasni arhitektonski dijelovi bazilike. Svježina njihova loma upućuje na to, da su tu nasuti u času kad su bili otkriveni, tj. onda kad su bazilika i krstionica građene.

Otvor u južnom zidu krstionice nije nikad bio prolaz kroz koji se prolazilo, jer se nalazi ispod poda krstionice i samih temelja, te mu mala visina i širina od 46 cm nije dopuštala upotrebu.

Nedostatak svakog traga vrata prema predvorju krstionice ili zapadnih vrata, nad kojima je Radonja uklesao poznati natpis, potvrđuje da je otkriveni paviment od debelog sloja žbuke bio prvotni pod krstionice. Prilikom probijanja zidova krstionice radi izvedbe lukova i spajanja nje s dograđenim dijelovima današnje župske crkve, porušeni su zidovi do razine pavimenta od žbuke i tom su prilikom uništena vrata. Trag bi se vrata bio sačuvao na postojećim zidovima krstionice da je prvotni njezin pod bio na razini temelja. To njegovo mišljenje se, dakle, odvaja od moga.

65) Brønsted u n. dj., str. 81, 89.

66) Kirchenlexikon II, col. 18 — Freiburg im Breisgau 1883; Cabrol, u n. dj. II 1, col. 391.

67) Sadašnji su probijeni 1826. godine (Knjiga crkvenih računa povaljske crkve za god. 1826).

68) Ornament je prikazivao reljef golubice, iz koje su na sve strane izbijale pozlaćene zrake.

ćemu, smeđ (šir. 8 cm). Iz ovoga, smeđega, kolobara izbijaju radijalno na sve četiri strane svijeta po dva smeđa kraka (svaki je širok po 10,5 cm), među kojima je treći, crni, s nejasnim ukrasom na sebi. Ti su krakovi, jedni malo bliže drugi malo dalje, otučeni i prekinuti, te se danas ne da utvrditi, je li i ostala površina kupole bila tako cslikana.

Kroz svod na tjemenu kupole, kroz rupe od 2 cm promjera, prolazi šest željeznih šipki, dvije blizu samoga središta, a četiri malo podalje oko njih.⁶⁹⁾ U sredini, po svoj prilici, je visjelo kandilo, što je gorjelo pred oltarom,⁷⁰⁾ a možda je i kakav drugi simbolički znak lebdio nad krsnim bazenom. Ostale četiri šipke (duge 24 cm) na donjem kraju svršavaju vodoravnim dodatkom zaglavljenim u obliku velikoga slova S (koje je dugo 8 cm), i ne znamo, kakvu su funkciju vršile.

Osim toga, pod dosadašnjom žbukom nađen je u sjeveroistočnoj i jugoistočnoj niši krstionice po jedan posvetni križ, naslikan na zidu tamnocrvenom bojom. Oba su križa u krugu i krakovi im se od središta prema obodnici kruga šire lepezasto. Oko križa u sjeveroistočnoj niši otkriven je dio još jedne kružnice, koja je uokvirivala križ u daljini od nekoliko centimetara. — Središta križeva su 155 cm nad današnjim pločnikom.

Po stilu bi ih bilo teško datirati, ali je historijski sigurno, da su staru krstionicu pretvorili u samostansku crkvu sredovječni monasi. Pretpostavljamo, da je tu crkvu dao posvetiti i posvetne križeve nackolo postaviti opat Ratko, koncem XII stoljeća, kada je uspostavljao zapušteni povaljski samostan uz tehničku pomoć majstora Radonje. Sličan je križ Radonja urezao i na poznatom Povaljskom pragu.⁷¹⁾ Poslije odlaska benediktinaca iz Povalja (oko 1350. god.) nema spomena o posvećenju bivše samostanske crkve. U njoj se više nije obavljala gotovo nikakva služba, jer se nalazila u nenaseljenom kraju.⁷²⁾ Od XVII pak stoljeća umnoženi potomci izbjeglica pred Turcima stali su malo po malo oko te malene bivše opatijske crkve na sve strane izgrađivati današnju župsku crkvu, ali ona nije nikada bila posvećena nego samo blagoslovljena. Prema tome se može držati sigurnim, da su nitko drugi nego benediktinci posvetili dvoranu nekadašnje krstionice.

S druge strane, prvi križevi su se počeli postavljati ili slikati po unutarnjim zidovima ili stupovima prigodom posvete crkava nekako u XI stoljeću,⁷³⁾ dok je običaj takvih križeva zavladao istom prema XIII stoljeću,⁷⁴⁾ pa slijedi da ni radi toga oni ne mogu biti starokršćanski.

69) Teško im je odrediti prvotnu debljinu, jer ih je rđa, koju više koju manje izjela, ali su sigurno one u sredini bile tanje od ostalih.

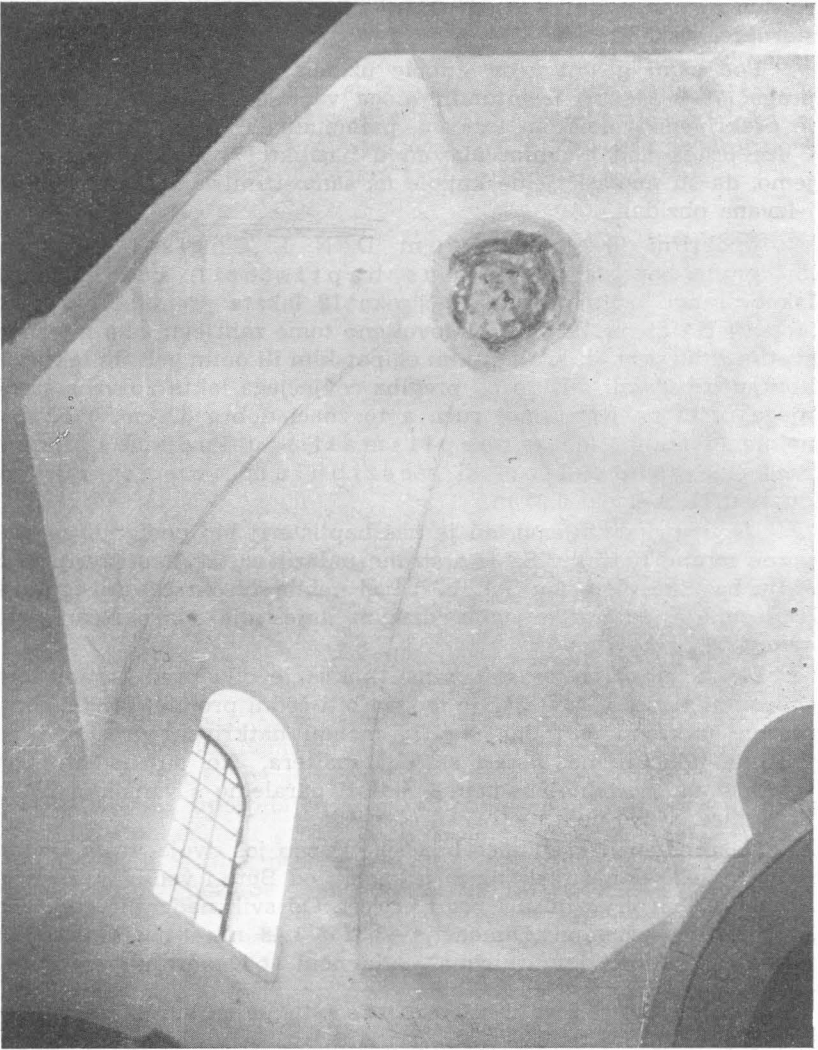
70) Stare su krstionice imale oltar (Kraus u n. dj. II, str. 342), ali je kandilo moglo gorjeti i nad grobom sv. Ivana Povaljskoga.

71) Ostojić, Benediktinska opatija u Povaljima na Braću, str. 32—36, 61.

72) Visita Moravi; Ostojić, n. dj., str. 68.

73) Enciclop. ital. XII (a. 1931), str. 2.

74) Cabrol u n. dj. IV (a. 1921), str. 394.

Povelja, Kupola krstionice

Isto tako i onu fresku u vrhu kupole pripisujemo monaškoj periodi, jer je taj ornament, kao i oba križa u nišama,⁷⁵⁾ naslikan na žbuki s krupnijim pijeskom, koja je postavljena poviše starokršćanske žbuke sa finijim pijeskom. To se najočitije vidi u sjeveroistočnoj niši, gdje se ispod uklonjenoga posvetnog križa pokazala starokršćanska freska.

Pod sami gornji krov kupole uzidan je kao spolij fragment praga (76 × 24 cm) iz bituminoznoga vapnenca. Lice toga ulomka je prekriveno valovitom lozicom, palmetama i lišćem jednako kao i lice praga nad glavnim ulazom u baziliku.^{75a)} Iz toga zaključujemo, da su monasi tjeme kupole ne samo iznutra oslikali nego ga i izvana obzidali.

Apokrifni Testamentum D. N. I. Christi zahtijeva, da zgrada baptisterija (domus baptisterii) bude duga 21 lakat prema broju proroka, a široka 12 lakata prema broju apostola.⁷⁶⁾ U našem slučaju je udovoljeno tome zahtjevu, ako mjerimo svetim židovskim ili kraljevskim egipatskim ili onim grčkim laktima, koji su označivali dužinu od pregiba čovječjega lakta do vrha srednjega prsta na ispruženoj ruci, a to znači dobra 52 cm.⁷⁷⁾ Krsna, naime, dvorana (aula baptismatis) u Poveljima i njezino predvorje (proaulion ili vestibulum fontis) zajedno, dugi su 11, a široki 6,25 m.

Usput pripominjemo, da je naš baptisterij bio podignut sa sjeverne strane bazilike. Sa iste strane nalazili su se baptisteriji kod dviju bazilika u starom Solinu,⁷⁸⁾ kod nekih starokršćanskih crkava u Bosni,⁷⁹⁾ kao i u mnogim drugim mjestima starokršćanskoga svijeta.⁸⁰⁾

Mjesto prostaze na stupovima, kakva je bila pred krstionicom solinske katedrale, kod nas je mogao biti čedni propilej pred samim ulazom u krsnu dvoranu. Na taj maleni natkriveni prostor pred vratima upućuju nas ostaci staroga maltera, što su nađeni pod zemljom na prirodnoj kamenoj podlozi paralelno s vanjskim licem krstionice, a oko pola metra ispred nje.

Na predvorju krstionice bila su sigurno još dvojna vrata. Jedna su na mjestu današnjega ulaza u kapelu od Bote i vodila su neofite u baziliku na prvu misu i prvu pričest. Od svih nađenih vrata ova su najbolje sačuvana. Dimenzije (3,32 × 1,48 m) i povišeni obluk nad vertikalnim dovratnicima uglavnom odgovaraju prolazima

75) Kružnice oko križeva u nišama i oko zvijezde na kupoli jednako su velike (promjer 49 cm).

75a) Ostojić, Starokršćanska bazilika, 18—19.

76) Kaufmann, n. dj., str. 151.

77) Eisenschmidii Jo. Casp., De ponderibus et mensuris veterum Romanorum, Graecorum, Hebraeorum..., str. 111 — Argentorati 1737; Senc Stjepan, Grčko-hrvatski rječnik, str. 747 — Zagreb 1910, Enciclop. ital. XII (a. 1931), str. 71.

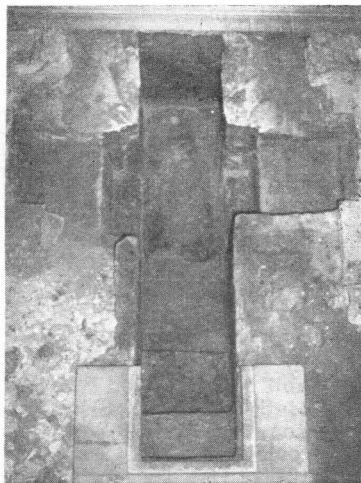
78) Forschungen in Salona I, str. 65 — Wien 1917.

79) D. Sergejevski, Bazilika u Dabravini, 15 — Sarajevo 1956.

80) Reallexikon... I, col. 1159.

između krila i središnjega dijela transepta.⁸¹⁾ In situ je i monolitni, 56 cm široki donji prag iz bituminoznoga vapnenca sa udubljenjima za cardines. Vrata su smještena blizu samoga jugozapadnog ugla predvorja, jer bi njihov središnji smještaj, radi neposredne blizine drugoga velikoga prolaza za sjeverno krilo transepta, djelovao na onoga, koji bi ih gledao iz bazilike, zbijeno i neestetski.⁸²⁾

Druga, isto tako dvokrilna vrata (janua biforis), vodila su u predvorje krstionice sa zapada, iz dvorane, koja je također pripadala sklopu krstionice. Ta su vrata bila zazidana početkom XVII stoljeća,⁸³⁾ a kada su opet očišćena, pokazao se asfaltni donji, 50 cm široki prag sa žljebovima i udubljenjima za stožere.

Povlja, Krsni zdenac starokršćanske krstionice

Uglavnom, sačuvana su sva četiri starokršćanska zida oko predvorja krstionice,⁸⁴⁾ pa je prostor, što ga oni zatvaraju, tokom petnaest stoljeća upotrebljen u različite svrhe. Dolaskom monaha postao je nekadašnji proaulion dijelom samostana, a 1415. godine, ili šezdesetak godina poslije nestanka samostana, bio je djelomično preudešen za potrebe komendatarnoga opata.⁸⁵⁾ Ista je površina

⁸¹⁾ Jedina vidljiva razlika je u tome, što je donji, pravokutni dio vrata na predvorju sa strane za 4 cm uži od podnice svoda.

⁸²⁾ U istom zidu, na visini od 2,60 m, otkrivena su pragovima sa svih strana uokvirena vrata (170 × 74 cm), koja su probijena tokom XVIII ili početkom XIX stoljeća, da bi omogućila direktnu vezu između kule nad apsidom i kapele od Bote.

⁸³⁾ A. Ciccarelli, *La torre di Povglie*, str. 12—13 (rukopis u župskom arhivu u Pučišćima).

⁸⁴⁾ Sveze tih zidova u uglovima dokazuju, da je bazilika građena zajedno i istodobno s krstionicom.

⁸⁵⁾ A. Ciccarelli, *Memorie e monumenti del convento dei monaci benedettini, poscia dell'abbazia mitriale, beneficio semplice di S. Giovanni di Povglie in Brazza* (rukopis u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod sign. I. d. 147); *Visita apostolica Moravi*.

1718. godine pretvorena u crkvu i tom prilikom dobila dva oltara.⁸⁶⁾ Od 1793. do 1829. godine u njoj se nalazila sakristija,⁸⁷⁾ a od tada do danas je to južna kapela župske crkve.⁸⁸⁾

Kazali smo, da je sklopu krstionice pripadala još jedna dvorana. Ona se, jednako kao i u Solinu, nalazila sjeverno od bazilike i narteksa, a zapadno od same krstionice, pa joj radi toga pripisujemo istu namjenu kao onoj u Solinu. Pretpostavljamo, naime, da je ondje bio katekumenej, u kojemu su kandidati za krštenje primali dužu metodičku obuku. Drugim riječima, ondje je bila kršćanska škola.⁸⁹⁾

Od četiri zida katekumeneja, istočni je zajednički sa predvorjem krstionice, sačuvan je do vrha i u njemu su prije opisana vrata. Sjeverni, pak, zid je utvrđen samo u tragovima temelja ispod zemlje, koji su nađeni u produženju južnoga zida krstionice prema zapadu. Nad tim je tragovima 1793. godine podignut južni zid povećane župske crkve.

⁸⁶⁾ Ciccarelli, n. mj.; Prve povaljske matice, str. 278 (prema mojemu ekscerptu, koji se nalazi u Arhivu župskoga ureda u Poveljima, jer su te matice propale u drugom svjetskom ratu). — Mensom jednoga od tih oltara (180 × 60 cm) je dosada bio popločan sjeverozapadni ugao iste prostorije, dok je ploča drugoga oltara vjerojatno ona, što je sada navrh zapadnoga zida crkvenoga dvorišta (210 × 66 cm).

⁸⁷⁾ Knjiga računa povaljske crkve god. 1828—1831 — Veliki luk prema prezbiteriju postavljen je 1825. godine (Ista knjiga računa god. 1825).

⁸⁸⁾ Uz istočni zid ove kapele dvije ploče pokrivaju uokvireni »greb, koji bi učinjen od četiri redovnika . . . : od don Mije Križanovića, don Matija Vrsalovića, don Petra Pletikosića i don Matija Božića« početkom XVIII stoljeća. U tom grobu je pokopan i kanonik Mate Vrsalović (1742—1817), koji je ostavio književnih sastavaka u stihovima i prozi na talijanskom, nešto latinskom i, najviše, na hrvatskom jeziku. Hrvatski mu je jezik čist, narodan, ikavski, a stih lak i zvučan. (O grobu sr. moje ekscerpte bosančicom pisanih bilježaka, koje su se nalazile na propalim maticama, a o kanoniku Vrsaloviću: I. K. Ostojić, Primitiae, str. 91—106 — Spljet 1885).

⁸⁹⁾ Ovakva prostorija u Solinu, dugo i gotovo općenito, bila je smatrana kao *consignatorium*, u kojemu su novokršćenici primali potvrdu ili krizmu. To se mišljenje i dalje podržava (Reallexikon für Antike und Christentum III (g. 1957), col. 306), ma da su V. Schultze (Bulletin de archeol. e stor. dalm. XXVIII (a. 1905), str. 112) i, osobito, Dyggve (History, str. 53 i Fig. II, 25; E. Dyggve, Le baptistère de la »basilica urbana« à Salone d'après les fouilles de 1949, u »Actes du V Congrès international d'archéologie chrétienne«, str. 195—198 — Paris 1957) pokazali vjerojatnim, da je ondje bio katekumenej. Njega i u Poveljima pretpostavljamo na analognom mjestu. Tim prije, što su starokršćanski konsignatoriji, kao posebne zgrade ili prostorije, prilično rijetki luksus. — U prvim stoljećima je krštavao i krizmavao biskup. Krštenje je često podijeljivao i preko ovlaštenoga svećenika, ali krizmu uvijek sam osobno. Te se prakse stara crkva strogo držala i na Istoku i na Zapadu (Kraus u n. dj. I, str. 511—512; II, str. 824). Prema tome, ako prostorija, o kojoj govorimo, nije bila nastavna dvorana, gdje se poučavalo (Kraus u n. dj. II, str. 153), nego posebna liturgijska bogomolja, u kojoj se krizmavalo, onda je do povaljske bazilike morao boraviti nekakav biskup.

Povlja, Jugoistočna niša krstionice

Južni zid katekumeneja je morao teći paralelno sa sjevernim zidom bazilike u udaljenosti od c. 1,50 m. Između bazilike i katekumeneja pružao se, naime, hodnik ili intervallum, koji je bio toliko širok. Na istočnom čelu hodnika, u zidu proaulija, nalazi se potpuno sačuvan prozor, koji je na istoj visini (oko 180 cm), istih dimenzija (106 × 17 cm) i istoga oblika kao i ona dva prozora na pastoforijima. Podnica ovoga hodnika bila je pokrivena 15–19 cm debelom žbukom, u kojoj je usitnjena opeka. I na ovom pavimentu je površinski sloj finiji, tamniji i tvrdi. Od te žbuke sačuvao se na primarnom položaju samo kontinuirani pojas dug 5 metara, a širok 80–90 centimetara, te nekoliko osamljenih komada. Uza sjeverni zid bazilike, koji je pri podu udebljan za dvadesetak centimetara, uspinje se na strani hodnika žbuka sa pavimenta. Neposredno prije uspinjanja ona pravi u bridu između pavimenta i zida žlijeb 3 cm

širok, a 4 cm dubok. Vjerojatno je taj žlijeb izolirao baziliku od kišnice, što je padala na hodnik.⁹⁰⁾

Ne znamo, kuda je išao četvrti ili zapadni zid katekumeneja, jer su mu temelji potpuno uništeni, ponajviše prilikom dogradnje zapadnoga dijela župske crkve i podizanja zvonika. Mnogo je toga stradalo i probijanjem brojnih grobova.⁹¹⁾

Interesantan je bio također rezultat kopanja u današnjoj sakristiji, uz istočni zid baptisterija.⁹²⁾ Na tom prostoru, što se nalazi tačno na blago uleknutom sedlu brijega između Povaljske i Tičje luke, jasno su se pokazale četiri arhitektonske faze.

Od prve i osnovne faze, ili od najstarije građevine, još postoji istočni zid u visini od osamdesetak centimetara. Od sjevernoga su na mjestu samo temelji, koji pokazuju, da je taj zid bio osnovan oko 60 cm južnije od današnjega. Ostala dva zida, što danas okružuju s juga i zapada površinu one prve građevine, jesu čeonii zid sjevernoga kraka transepta na bazilici i istočni zid krstionice. Pavi-

⁹⁰⁾ Ispod katekumeneja iskopan je fragment gornjega žrvnja (promjer 40, a debljina 7,5 cm) od sedimentnoga sivog i smeđastocrvenog gustog kремена te kремена bjelutka povezana s vapnencem, u kojemu je pokoja ljuštica tinjca, klorita i plagioklasa. Materijal je, vjerojatno, iz Južne Italije (Mišljenje dr. Ljudevita Barića, priopćeno u pismu od 10. IX 1962).

⁹¹⁾ Najstariji od nadenih grobova jest onaj blizu sjeverozapadnoga ugla bazilike. Prilikom iskapanja, otkrivali su se postepeno ovi i ovako visoki slojevi:

prostija žbuka, što je pokrivala grob i okolinu	3—6 cm
neotesane ploče vezane s tom žbukom	5—10 cm
donja finija i mnogo starija žbuka sa usitnjenom crvenom opekam, sa svih strana groba	15—19 cm

stijene groba, ne građene nego iskopane u naravnom terenu 80 cm
Grob je dubok oko 110 cm, i u njemu je nađeno nekoliko, što odraslih što dječjih kostura s lubanjama na zapadnoj strani. Pri vrhu groba su se nalazili nabačeni komadi razbijene oltarne ploče, koja je bila duga 2 metra, a široka 67 centimetara. — Pretpostavljamo, da su ovaj grob probili i ispod starokršćanskoga pavimenta izdubali monasi u ranom Srednjem vijeku. Pokrili su ga neotesanim pločama, kakve se obično nalaze na starim hrvatskim grobovima, a ploče su i okolinu groba poravnali žbukom. Ta je žbuka, po svojem sastavu, vrlo slična žbuki na pavimentu monaškoga kapitula ili kora, o kojemu ćemo govoriti pri kraju ove radnje. — Netko je kasnije razbio pokrov na grobu i u staru raku položio još nekoliko mrtvaca.

⁹²⁾ Iskop u sakristiji, uza sami zid baptisterija, pokazao je odozgo prema dolje ove naslage:

kameni pločnik	} novo	c. 8 cm
bijela vapnena žbuka, na koju je bio položen pločnik		c. 8 cm
nasip kamenja	}	c. 31 cm
sivo-tamna žbuka na temelju baptisterija		c. 4 cm
nasip kamenja niz temelj	}	c. 15 cm
jaka žbuka, kojoj je površinski sloj, debeo 3 cm, crvenkast, tvrd i fin, a ispod njega glavnina iste žbuke, debela 16 cm,		}
bijela, manje tvrda i manje fina	c. 4 cm	
žbuka na prirodnom terenu		c. 4 cm

ment te građevine nalazi se oko 85 cm niže nego što je današnja razina prezbiterija, a sastoji se od crvenkaste betonske ploče (estrih) debele 3 do 4 cm, postavljene na izdubeni i poravnani prirodni teren.

U tu pravokutnu zgradu ulazilo se kroz vrata, što su bila u sredini istočnoga zida,⁹³⁾ pa se preko žbukanoga donjega praga i preko još jedne nutarnje stepenice silazilo do pavimenta, ispod površine vanjskoga terena. Prvotna žbuka sačuvala se i na pavimentu i na pragu vrata, a originalna je i donja polovica samih vrata, koja su široka 99 cm. Ne znamo čemu je služila ona najstarija građevina, ali pretpostavljamo, da se u njoj nije stanovalo, jer stambenu zgradu, koja se nalazi na slobodnom i ravnom terenu, ne bi ukopali pod zemlju.

Iz druge građevinske faze vidljive su ove preinake. Stari je sjeverni zid nestao, a novi se sagradio šezdesetak centimetara sjevernije, to jest, u smjeru i produženju sjevernoga zida krstionice. Na taj način je nova prostorija bila duga 6,80, a široka 5 m, i sigurno je nastala, pošto je već bila izgrađena bazilika. Fuge, naime, urezane na vanjskim licima transepta i zida krstionice dospjele su u kuću. Koliko je vremena prošlo između gradnje bazilike i izgradnje ovoga aneksa, ne možemo kazati, ali se svakako sve to moralo dogoditi u kasnoantičko doba, jer su spomenute fuge, pošto su dospjele u nutrinu zgrade, bile pokrivene rimskom žbukom, koja se još i danas može vidjeti.

Prilikom spomenutoga rušenja i podizanja nasut je niveau onoga ranijega pavimenta za oko 34 cm, što pokazuje navedena rimska žbuka, kojom su obložena sva četiri zida do temelja bazilike. Ista se žbuka nastavlja horizontalno po gornjem licu temelja krstionice, ali niz temelje ne ide nikako. I ovoj drugoj građevini služila su vrata one prve samo što ta vrata, radi pomaka sjevernoga zida, nisu više bila tačno u sredini, i što je nad stari prag, radi povišene podnice, trebalo uzidati drugi, visok 16 cm. Ničim se ne da utvrditi, da je ova druga zgrada imala nutarnju vezu sa krstionicom. Po svojoj prilici je u njoj stanovalo svećenstvo bazilike, koje je, prema već citiranom »Kristovu testamentu«, moralo imati svoju kuću iza krstionice.⁹⁴⁾ A mogao je u njoj živjeti vratar (*ostiarius*) ili čuvar (*custos*, *mansionarius*) bazilike, koji su onda bili niži klerici, a stan (*catagogia*) im je bio u samoj crkvi ili u njezinu sklopu.⁹⁵⁾

Treća faza je monaška, u kojoj su nadošli redovnici preudesili nastradalu starokršćansku prostoriju u samostanski kapitul ili k o r. Učinili su to na taj način, što su zazidali stara vrata na istočnoj strani, a pristup u prostoriju otvorili preko nekadašnje krsne dvorane, koju su udesili za svoju crkvu. Osim toga, uklonili su

⁹³⁾ Istočni je zid onda bio dug 6,20 m.

⁹⁴⁾ »Aedes presbyterorum et diaconorum sit post baptisterium« (Kaufmann, n. dj. I, 151).

⁹⁵⁾ Kraus, n. dj. II, str. 98, 358.

starokršćanski paviment, a svoju betonsku ploču postavili neposredno nad onaj paviment iz prve faze. Taj treći beton debeo je oko 19 cm, a ima na površini tvrdi crvenkasti sloj, u kojemu se zapaža dosta crvenice.

Nadalje, monasi su iznutra, uzduž svih zidova, uživo sagradili klupu (s u b s e l l i a) visoku oko 60, a široku od 20 do 50 cm, da bi na njoj mogli sjediti. Ostavili su neobzidanu jedino sredinu zida prema nekadašnjoj krstionici, a tada njihovoj crkvi, jer su onuda silazili u kapitul. Radi dograđenih kamenih sjedala, čiste dimenzije podnice pred klupom bile su svedene na $5 \times 3,20$ m.⁹⁶⁾ — Sve, što smo ovdje naveli, otkriveno je prigodom iskapanja i nađeno prilično sačuvano.

Od IX stoljeća susrećemo kod redovničkih zajednica određeno mjesto, gdje su se monasi sakupljali svakoga jutra poslije Prvoga kanonskog časa. Za to mjesto se gradila ili udešavala posebna pravokutna prostorija odmah do crkve i samostana, obično u prizemlju istočnoga krila samostanskoga četverokuta.⁹⁷⁾ Tu bi se pročitalo po jedno poglavlje ili po jedan kapitul regule. Odatle ime c a p i t u l u m i za zborovanje i za dvoranu, u kojoj se to zborovanje vršilo. Zatim bi opat, ili netko drugi po opatovu nalogu, najavio sutrašnji blagdan, pročitao godišnjice smrti članova i dobročinitelja samostana te rasporedio monahe za radove kroz dan. U kapitolu su se, nadalje, davale pouke, proglašivale opomene i zamjerke. Ondje se odlučivalo o svim važnijim samostanskim poslovima, vršili se izbori za samostansku upravu i primali novi članovi.⁹⁸⁾

Međutim, mogao je u opisanoj dvorani na istok crkve-krstionice mjesto kapitula biti i monaški kor, jer je bio otvorom spojen sa crkvom, iako se koru protivli podzemni položaj. Kor se, naime, redovito nalazio u razini prezbiterija ili iznad njega, ali je ponegdje znao biti i ispod niveaua crkve.⁹⁹⁾ — Dodajmo najzad, da su stari monasi malo što izgradili na porušenoj bazilici, pa je, radi ograničenosti i samostanskoga i crkvenoga prostora, jedno te isto mjesto moglo služiti i kao kor i kao kapitul.

Bilo jedno ili drugo, u Poveljima je otkrivena jedina sačuvana zbornica sredovječnih monaha glagoljaša. Veliku njezinu starost odaje zidana klupa, jer su kasnije, i u apsidi i u kapitolu, prevladala sjedala od drva. I sama primitivna tehnika, koja se očituje u nepravilnoj i slaboj strukturi ziđa, sugerira mišljenje, da je klupa sagrađena prije nego što su povaljski monasi prihvatili regulu benediktinaca,¹⁰⁰⁾ koji su bili dobri i solidni graditelji.

Po odlasku benediktinaca iz Povalja, porušeni su sjeverni i istočni zid kapitula ili kora toliko, da su od njih preostali samo

⁹⁶⁾ Kroz zapadni zid i jugozapadni brid kamene klupe oticala je upotrebljena voda oblim kanalićem (od 3 cm promjera) napravljenim u žbuki. Znak, da je ista prostorija mogla služiti i za sakristiju.

⁹⁷⁾ H. Leclercq kod Cabrola u n. dj. III 1. (a. 1911), col. 1408.

⁹⁸⁾ Enciclop. ital. VIII (a. 1930), str. 862—863.

⁹⁹⁾ H. Leclercq u n. dj. III 1, col. 1410.

¹⁰⁰⁾ I. Ostojić, Benediktinci glagoljaši, Slovo IX—X, str. 17 — Zagreb 1960.

najdonji dijelovi u visini samih petnaestak centimetara iznad kamene klupe. Kada se pak imala nadograđivati današnja župska crkva, bio je taj donji, sa svih strana obzidani dio nekadašnjega monaškog sastajališta upotrebljen kao bunja za gašenje i držanje vapna, što se moglo utvrditi po naslagama gašenog vapna.

Dvadesetih godina prošloga stoljeća, ili u četvrtoj fazi, sagrađeni su, nad ostacima onih dvaju starih porušenih zidova, novi, a podnica nasuta i uzdignuta sedamdesetak centimetara ili, tačnije, do razine današnjega prezbiterija. Novi zidovi stavljeni su pod krov zajedno sa dva starokršćanska, a prema prezbiteriju je probijen veliki luk od kamena (c. 6×3 m). Tako dobivena jednokatna građevina postala je sastavnim dijelom župske crkve. Na katu je pjevalište s orguljama, a u prizemlju sakristija.

Povlja, Ulomak dovratnika iz bazilike

Napokon, Konzervatorski zavod za Dalmaciju ponovno je snizio prizemlje na razinu monaškog kapitula i popravio monašku kamenu klupe. Time je, koliko je bilo moguće, kapitolu ili koru vraćen prvotni izgled, ali su pritom, koliko je bilo potrebno, ostavljeni vidljivi i drugi slojevi izgradnje, da bi se na njima mogle pratiti sve faze razvoja ovoga mjesta kroz, barem, tisuću i petstotina godina.

Sondirana su vanjska lica i ostalih dvaju zidova krstionice: sjevernoga ¹⁰¹⁾ i zapadnoga ¹⁰²⁾. Možda su i pred njima već u starokršćansko doba bile dograđene prizemne prostorije, kako se to dogodilo oko mnogih baptisterija iz onoga vremena. Za to bi govorio nedostatak urezanih fuga na tim licima. Osim toga na jednom od

¹⁰¹⁾ Pred vanjskim licem sjevernoga zida krstionice, u sjevernoj lađi današnje župske crkve, zvanog »od Grebih«, otkriven je, uza sami temelj i u smjeru toga temelja, starohrvatski grob. Grob je ograden okomito položenim tankim prirodnim malenim pločama i pokriven velikom debljom, ali isto tako neobrađenom pločom. Sve je to sastavljeno i obzidano usuho, bez vapna. U grobu je kostur dječaka ili djevojčice, s glavom na zapadu.

¹⁰²⁾ U sredini zapadnoga zida nije nađen nikakav trag vratima, koja je u XII stoljeću bio sazidao majstor Radonja i na njima urezao ćirilski natpis. Potpuno su nestala u šupljini velikoga luka, što je ovdje otvoren koncem XVIII stoljeća.

presumptivnih zidova sjeverne dogradnje nalazi se donji prag od bituminoznoga vapnenca, a na zidu između katekumeneja i pretpostavljene zapadne dogradnje, u današnjem zvoniku, obrisi neakvkih vrata. Nađen je na sjevernoj strani pod zemljom i stari bakreni novac i ostatak stakla, što irizira, ali iz svega toga još ništa sigurna ne može se zaključiti.

Već smo spomenuli, da su na više mjesta po unutrašnjosti transepta, uzdužne lađe i krstionice zapaženi tragovi ili otkriveni fragmenti kasnoantičkih zidnih slikarija. Ovdje ćemo opisati jedino one na reliktu čeonoga zida u južnom krilu transepta i na pozadini sjeveroistočne niše u krstionici, jer su svi ostali samo obojene pruge ili mrlje neodređena oblika.

Na reliktu čeonoga zida u južnom krilu transepta razabiru se dva oslikana sloja, jedan nad drugim.¹⁰³⁾ Na gornjem se nazire nekoliko raznobojnih ploha, od kojih se crvena na desnoj strani spušta dijagonalno i savija od istoka prema zapadu. Pošto smo pri dnu zida djelomično otukli gornju žbuku, pod njom su se pojavili obrisi starije freske u slijedećem nacrtu.

Nad samom razinom staroga pavimenta naslikan je u modroj i bijeloj boji niz malenih i položenih pravokutnika, a nad njima 7,2 cm široki tamnožuti pojas. U taj vodoravni pojas, koji se proteže preko čitave sačuvane dužine zida, okomito silaze druga dva, isto tako žuta i jednako široka pojasa te s njim skupa uokviruju tri polja. Srednje je polje široko 64 cm, dok se širina desnoga i lijevoga ne može utvrditi radi porušenoga zida. Opisani žuti okviri, što zatvaraju zidna polja, ovičeni su crvenom, 1 cm širokom crtom.

Sva tri polja su isprugana — idući s lijeva na desno — bijelim pa svijetlosivim te tamnosivim trakama, od kojih je svaka široka po 2,5—3 cm i svaka je sljubljena sa dvjema susjednim trakama. Jedina je razlika u tome, što su te uresne pruge u srednjem polju povučene vertikalno, dok se one u desnom i lijevom polju spuštaju koso prema istoku.

Ostaci, pak, freske na pozadini sjeveroistočne niše u krstionici počinju od poda i sežu do 3.80 m visoko. Desni i lijevi krajevi su joj oštećeni i prekinuti kasnijim pregrađivanjem tako, da je slika po širini sačuvana najviše do 87 cm. Glavni dio ove freske je visok dva metra i čini zasebnu cjelinu, kojoj je gornja polovica simetrična s donjom. Odozgo i odozdo omeđuje tu cjelinu po jedan vodoravni crveni, 8,5—9 cm široki, pojas. Jednaki vertikalni pojas spaja oba vodoravna i islikano polje, što je među njima, dijeli na lijevu i desnu polovicu. Lijeva polovica je uokvirena žutim, a desna tamnomodrim okvirom. Ti su okviri široki po 9—10 cm i priljubljeni su uz opisane crvene pojase, ali dok je desni u jednoj boji, lijevi na okomitoj gredi prikazuje tamnožuti, a na vodoravnoj gornjoj gredi svijetložuti mramor isprepleten smeđim žilama i zelenim sjenama.

¹⁰³⁾ Dva sloja fresaka dozvoljavaju pretpostavku, da je bazilika duže vremena služila svojoj svrsi.

Povlja, Ostaci freske u sjeveroistočnoj niši krstionice

I oni crveni pojasi i ovi okviri obrubljeni su tamnomodrom, 1 cm širokom, crtom.

I na objema poljima je imitiran narančastožuti mramor sa smeđim žilama, koje su zeleno osjenjene. Međutim, temeljna boja mramora je ovdje svijetlija nego na okomitoj gredi lijevoga okvira, po kojemu su krivulje, što imitiraju mramorne žile, gušće i teku drugim smjerom. Svagdje su i žile i sjene izvedene tankim kistom prostom rukom, ali one, ne samo na žutom okviru nego i na svakom od dva žuta polja, imaju posebne nacрте. Po lijevom polju, koje je bolje održano, pramenovi žila se promiču između samih većih i manjih elipsa, a po desnom još i između kosih i položenih pravaca.

Nad gornji crveni pojas glavnoga dijela freske bio je priljubljen drugi, tamnomodri pojas, ali se od njega sačuvao samo donji dio u širini od 3,5 cm. Dalje prema gore zapažaju se sitne oslikane površine, koje prikazuju fragmente smeđega pa tamnomodroga pojasa i, napokon, žučkasto podlogu sa tragovima crvenih propalih ornamenata.

I ova se freska pri dnu završava modrim i bijelim, izmjenično poredanim, pravokutnicima (vis. 4–5, a šir. 7–8 cm), samo što smo na čeonom zidu južnoga transepta uočili jedan, a ovdje, jedan nad drugim, tri reda takvih geometrijskih likova.

Sve zidne slikarije, bilo na bazilici bilo na krstionici, izvedene su u zemljanim bojama, ali je površinski sloj one u niši krstionice osobito gladak i vrlo tvrd te odaje dobru kvalitetu rada.

Ovakve freske bile su uobičajene u starokršćanskom slikarstvu. Srodnosti s onima u rimskim katakombama su očite. Posebno, imitacija mramora česta je pojava u tom slikarstvu,¹⁰⁴⁾ a upravo im karakteristično obrublivanje oslikanih površina sljubljenim crvenim i tamnomodrim pojasi.¹⁰⁵⁾

Od ono malo mjesta u našim stranama, gdje su se našle starokršćanske freske, nigdje nisu tako dobro i svježije sačuvane kao u povaljskoj krstionici. Otkriveno je, doduše, nekoliko nejasnih ostataka figuralne dekoracije u solinskom amfiteatru kao i po interijerima grobnih zidanih sobica pod zemljom u Manastirinama, Kapljuču i Marusincu. Međutim su te slikarije, otprije pokvarene vlagom u zatvorenom prostoru pa najednom izložene naglom strujanju

¹⁰⁴⁾ Vrlo slična imitacija je in Domitilla iz druge polovice IV stoljeća (Wilpert Giuseppe, *Le pitture delle catacombe romane*, Tav. 248 — Roma 1903). — Imitacija mramora išaranog žilicama bila je proširena kod Rimljana pri kraju republike. Na poznatoj freski u kući Grifona na Palatinu donji okvir takvih »mramornih ploča« počiva, kao i naš, na svijetlo i tamno oslikanim kockicama. Oponašanje mramorne inkrustacije na zidnim dekoracijama, s vremenom napušteno, ponovno se uvodi za cara Dioklecijana (*Enciclopedia classica*, Sezione III, vol. XII, tomo I: L. Crema, *L'architettura romana*, str. 19, 20, 577 — Torino 1959).

¹⁰⁵⁾ Uporedi kod Wilperta u n. dj. Tav. 171 (druga polovica IV st.), Tav. 255 (svršetak V st.) i još neke druge table.

zraka, na nekim mjestima sasvim propale, a na drugim gotovo iščezle.¹⁰⁶⁾

Uza sve oprezno traženje, ni u jednoj drugoj od četiri niše nisu se pokazali tragovi kakvih starokršćanskih zidnih slikarija. Ako su, zaista resile samo jednu, što danas ne možemo još sigurno utvrditi, bez sumnje je ona jedina urešena niša služila nekoj posebnoj svrsi.¹⁰⁷⁾

Freske u krstionici su već konzervirane, a u toku je postupak za očuvanje i ostalih nalaza na bazilici, baptisteriju i oko njih, prema prijedlozima konzervatora Domančića.

106) Recherches à Salone I, str. 135, 137 — Copenhague 1928; II, str. 91, 108—109 — Copenhague 1933; Forschungen in Salona II, str. 27—28 — Wien 1926; III, str. 13, 14 — Wien 1939.

107) Dyggve opisuje obred krštenja u solinskom baptisteriju pa nastavlja: »Pri izlasku iz vode đakon, biskupov pomoćnik, oblači pokrštenika u simboličnu bijelu odjeću i vjernik odmah prima i krizmu, polaganje ruku i pomazanje od biskupa, koji se sada postavio u istočnu nišu rotunde« (History, str. 32). Kada bi se dokazalo, da je Dyggveova tvrdnja ispravna za Solin, moglo bi se, po analogiji, pretpostaviti, da je i u povaljskoj krstionici sjeveroistočna niša bila urešena zato, što je u njoj biskup sjedio, dok je neofitima dijelio krizmu. Dodajmo, da su i u solinskom Marusincu iza biskupova sjedišta, u sredini apsida, nađeni ostaci zidne slikarije (Forschungen in Salona III, str. 24, 26).

CONTINUATION DES FOUILLES DE LA BASILIQUE ET DU BAPTISTERE PALEOCHRETIENS DE POVVLJE

IVAN OSTOJIĆ

Postérieurement aux comptes-rendus publiés dans le XIIe. fascicule de ces Suppléments, l'Institut de Conservation des monuments pour la Dalmatie a établi, par de nouvelles recherches sur l'ensemble paléochrétien du village de Povlje, dans l'île de Brač, plusieurs éléments nouveaux.

D'abord le transept en trois parties dont les bras coupent perpendiculairement le périmètre de la basilique à travers quatre large passages voûtés en plein cintre. L'ouverture vers la partie moyenne du transept sur le pastophorium septentrional servait probablement à recevoir les dons des fidèles et, celle du sud, à recevoir et donner les instructions du clergé. Les stylobates, dont les fondements s'étendent, depuis l'abside, le long de toute la basilique, confirment la disposition à trois nefs. La basilique était couverte de larges tuiles plates et arrondies. Sous le toit, le plafond était tout-à-fait plat. Le pavage de l'église était constitué d'une couche de béton sur laquelle avaient probablement été placées des dalles de pierre.

Devant toute la façade de la basilique s'étend le narthex, avec portes des quatre côtés. Au coin sud-est de la basilique a été ajouté un bassin romain; le fond en est conservé, ainsi qu'une partie des murs et, vers l'aile méridionale du transept, les bases des marches par lesquelles on descendait de la basilique au bassin. Derrière l'abside deux tombes s'élevaient au-dessus du sol, avec base rectangulaire et voûte en berceau; elles étaient couvertes de tuiles romaines imbriquées

dont certaines sont encore in situ. Dans chacune des tombes, deux bancs de pierre avec chevet incliné pour la dépouille. Entre les bancs un couloir et, au milieu du mur oriental, une ouverture rectangulaire.

Les fonts baptismaux dans le baptistère étaient, à l'origine, en forme de croix à bras égaux. Dans chacun des bras nord et sud se trouvent trois marches. Le fond de la fosse est revêtu de 12 dalles perpendiculaires en pierre, lisses à l'intérieur. La lumière du jour pénétrait dans le baptistère par quatre fenêtres en plein cintre, munies de transennes, qui commencent à une hauteur de 5m. 50.

Deux portes ont été trouvées dans le vestibule du baptistère l'une, plus large, provenant de la basilique et qui est presque complètement conservée et l'autre, un peu plus étroite, dans le mur occidental, avec le seuil inférieur original. Cette autre conduisait à la salle des catéchumènes. Entre cette dernière salle, le mur septentrional de la basilique et le narthex se trouve un couloir, au bas duquel une petite fenêtre étroite et longue s'ouvre dans le mur occidental du vestibule du baptistère.

Le long du mur oriental du baptistère on a découvert les restes d'une construction ou d'une salle, dans laquelle on distingue deux phases antiques et une médiévale. Autour de toute la salle médiévale court une banc de pierre pour les moines du »chapitre« (salle du conseil de l'ordre) ou le choeur. Y avait-il aussi une construction paléochrétienne quelconque le long des côtés nord et ouest du baptistère? cela n'a pu être établi.

Tant la basilique que le baptistère étaient décorés à l'intérieur de fresques dont les traces ont été retrouvées en plusieurs endroits. Sur les restes du mur frontal au sud du transept on a découvert une décoration striée multicolore. Beaucoup mieux conservée est la partie de fresque située dans la niche nord-est du baptistère, sur laquelle le marbre jaune est imité, avec nervures brunes à ombres vertes. En dehors de cette peinture murale on a vu apparaître, au sommet de la coupole, une fresque du Moyen Age faite de cercles concentriques de diverses couleurs et d'autres représentations géométriques et, dans les deux niches orientales, des croix murales de consécration peintes par les moines, lorsqu'ils convertirent le baptistère en église abbatiale.

On a également trouvé quelques fragments de décoration architectonique: colonnes, chapiteaux, chancel, seuil, marches, etc...

L'Institut de Conservation des Monuments pour la Dalmatie continue les fouilles, ainsi que la conservation de tout l'édifice.